O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI

Alisher Navoiy nomidagi

SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI

Fakultet: Ijtimoiy - iqtisodiyot

Yo’nalish: Ijtimoiy ish

Fan: Ijtimoiy xizmat

KURS ISHI

Mavzu: **SOSIAL XIZMAT**

Bajardi: Mamatov M

Tekshirdi: dost. Bo’riyev N.

Samarqand

Mavzu: SOSIAL XIZMAT

Reja:

Kirish

Asosiy qism.

1. Sotsial xizmatning faoliyat sifatida paydo bo’lishining tarixiy sabablari.
2. XIX asrda Yevropa, Amerika va Osiyoda sosial xizmatning rivojlanishi.
3. O’zbekistonda sosial xizmatning shakllanishi.

Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

Kirish

Ijtimoiy ishning faoliyat turi sifatida yuzaga kelishidagi tarixiy shart-sharoit. Ijtimoiy ishning G'arbiy Yevropa va Amerikada kasb sifatida yuzaga kelishi. XX asrda ijtimoiy ishning rivojlanishi. AQShda ijtimoiy himoya tizimi. Yevropa ijtimoiy ta'minot tizimi. Rossiyada ijtimoiy ish. O'zbekistonda ijtimoiy ish.

Ijtimoiy ishning faoliyat turi sifatida yuzaga kelishining tarixiy sabablari. Ijtimoiy ish ildizlari ijtimoiy hodisa sifatida inson va jamiyat rivojlanishining dastlabki bosqichlariga borib taqaladi. Ijtimoiy yordamning tabiiy qalb hayajoni, o'zini boqa olmaydiganlarga g'amxo'rlikda ifodalangan dastlaki ko'rinishlari turli jamiyatlar, yuzaga kelgan an'analarga xos. Qadimgi Misrda ibodatxonalarda yordam marosimi amalga oshirilgan: muhtojlarga bepul non tarqatilgan. Qadimgi Yunoniston, so'ngra Qadimgi Rimda kambag'allarga non, kiyim-kechak, pul tarqatishda ifodalangan filontropiya g'oyasi keng tarqalgan.

Qadimgi slavyanlarda ijtimoiy himoyaning asosiy shakllari turli sakral atributlar orqali, jamoat - qavmni qo'llab-quvvatlash, shuningdek xo'jalik yordami, o'zaro yordam va qavm, oila, aholini himoyalash mavjud bo'lgan.

Sharqda ijtimoiy yordamning o'ziga xos mexanizmi va yorqin ifodalangan jamoa tuzilmasi yuzaga kelgan. Uning xususiyati shundaki, har bir inson o'zi mansub an'anaviy tuzilmalar himoyasida bo'lishi lozim. Bu tuzilmalar o'z a'zolarini qo'llab-quvvatlovchi oila va jamoani o'z ichiga oladi. O'rta Osiyo hududida qadimgi jamoa tarbiya, bekorchilik, ishga joylashtirish kabi muammolarning muhim qismini hal etgan va shaxs, oila, guruh darajasida ijtimoiy yordam ko'rsatish bo'yicha o'ziga xos jamoa markazi hisoblangan.

Ijtimoiy tadbirlar tizimi to'g'risida fikr yuritish imkonini beruvchi dastlabki yozma manba muqaddas kitob-Avesto hisoblanadi. Unda zardushtiylik dinini tan olgan davlatlar tuzumi va ijtimoiy siyosati to'g'risida ma'lumotlar mavjud. Xayriya manzilli yordam usuli sifatida oddiy fuqarolar uchun muhim an'anaviy xulq-atvor qoidasi bo'lgan, din vakillari va hukmron tashkilotlar zimmasiga ijtimoiy xizmat vazifalari- qo'llab-quvvatlash, yordam ko'rsatish, xayriya tadbirlarini amalga oshirish yuklangan. Hukmdorlar, boy fuqarolar, ibodatxonalar xayriya tadbirlari uyushtirib, muhtoj va yetimlarga xayr-ehson tarqatganlar. Jamoalarda muhtoj oilalarga umumiy jamoa jamg'armasi hisobidan moddiy yordam ko'rsatilgan.

O'rta Osiyo xalqlari tarixida Musulmonlik davri ruhoniylarning ijtimoiy hayotdagi ishtirokini davom ettirdi va kengaytirdi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va yordam ko'rsatish vazifalari masjidlar, shuningdek diniy-jamoat hamjamiyatlari zimmasiga yuklangan.

Ijtimoiy yordam turlari alohida va jamoa shakliga ega bo'lgan. Yordamning keng tarqalgan alohida shakli har bir musulmon tomonidan islomning asosiy qonunlarini bajarish-muhtojlarga xayr-ehson va moddiy yordam ko'rsatish hisoblanadi. Jamoatchilik yordamining jamoa shakllari orasida keng tarqalgani – xashar-jamoa yordami, qurbonlik-xudoyi, tibbiy yordam, maxsus bepul shifoxonalar tashkil etish hisoblangan.

Ta'kidlash joizki, o'zaro yordamga intilish insonga xos xususiyatdir. Dunyodagi yetakchi dinlar asosida insonning diniy burchi, muhtojlarga insonparvarlik xizmati tizimi sifatida namoyon bo'lgan ijtimoiy yordam va xayriya markaziy o'rinni egallagan.

Nasroniylik tarqalgan davrda ijtimoiy masalalar yuzasidan me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. 347 yilda Sardukiy mahalliy ibodatxonasi (Rim imperiyasining g'arbiy va sharqiy chegarasi)da kambag'allar, yetimlar, beva va darveshlarga yordam berish to'g'risida yigirmata cherkov qoidasi qabul qilingan. Shu

bilan birga, xayr-ehson tarqatish va kambag'allarni boqishda ifodalangan ochiq xayriya tizimi yetakchi o'rinni egallaydi[5].

Rossiyada davlat ijtimoiy himoya tizimi 1701 yilda Petr I tomonidan «Tabarruk Patriarx qarorgohida kambag'allar, bemor va qariyalar uyi ochish to'g'risida»gi Farmoni e'lon qilinishidan boshlanadi. Petr davrida dastlabki yetimlar uyi paydo bo'lib, davlat jamiyat zimmasiga kambag'allarni aniqlab, har bir muhtoj toifaga nisbatan ma'lum homiylik chorasini belgilashni yukladi.

XVI-XVII asrlarda G'arbiy Yevropada davlat ijtimoiy yordam tizimi rasmiylashtirilishi, davlatning roli ortishi va nasroniylik cherkovining faolligi kamayishi bilan xarakterlanadi. Shu tarzda, 1529 yilda Germaniyada kambag'allarga yordam berish to'g'risidagi Gamburg nizomi, 1682 yilda esa davlat xayriyasi to'g'risidagi farmon qabul qilinadi.

1531 yilda Angliyada kambag'allarga yordam berish to'g'risidagi Qonun qabul qilinib, 1572 yilda muhtojlarga yordam ko'rsatish uchun umummilliy soliq ta'sis etiladi. 1601 yilda Angliyada qabul qilingan kambag'allik to'g'risidagi Qonunda muhtojlarga moliyaviy yordam berishga urg'u berilgan. Bu qonun shu sohadagi qonunchilik rivojlanishi uchun asos bo'lib, hukumatning insonlar ehtiyojlari uchun javobgarligi shakllanishida burilish davri bo'lib xizmat qildi.

Ijtimoiy ishning faoliyat turi va kasb sifatida yuzaga kelishining tarixiy doirasini ma'lum muayyanlikda aniqlash mumkin. Shu qilib, ko'pgina tadqiqotchilar uni sanoatlashgan davlat rivojlanishining boshlag'ich davri bilan qiyoslaydilar. XVIII-XIX asr oxirlarida Yevropa mamlakatlari va Amerika nafaqat ishlab chiqarishni texnikaviy takomilashtirish, balki ijtimoiy muammolarning keskin kuchayishi: ijtimoiy differensiasiya kuchayishi, ishsizlik va jinoyatchilikning ortishi bilan davom etuvchi sanoat to'ntarishi yo'liga o'tdi.

Ijtimoiy muammolarning keskinlashuvi kambag'allar muammosi yuzaga kelishiga olib keldi, u jamoatchilik fikriga ko'ra, barqarorlik va tartibga xavf soladi. Bu vaziyat nafaqat Yevropa mamlakatlari va Amerikada ijtimoiy sohadagi

[5] Кузбмин К.В., Сутўрин Б.А. История социальной работў за рубежом и в Росии (с древности до начала XX века). – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002, 11-б.

munosabatlarni tartibga soluvchi ijtimoiy qonunchilik yaratilishi, balki turli aholi guruhlarini empirik o'rganishda o'z aksini topdi.

XIX asr boshlaridayoq aholini ro'yxatga olish, tadqiq etishturli ijtimoiy muammolarni tahliliy yoritish amalga oshirila boshladi. Biroq XIX asr oxirliga kelib, ijtimoiy islohotchilar va xayriya tashkilotlari yetakchilari kambag'allarga yordam ko'rsatish bilan shug'ullanayotgan kishilarga maxsus tayyorgarlik zarur, degan xulosaga keldilar.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida pozitivizm va liberalizm vakillarining qarashlari sanoati nisbatan rivojlangan mamlakatlarda davlatning shaxs oldidagi javobgarligi va ma'naviy burchi to'g'risidagi tushuncha shakllanishiga sabab bo'ldi. Unga ko'ra davlat kishalarning farovon turmush kechirishlari uchun hamma sharoitlarni yarati bera olmaydi.

Ijtimoiy ish rivojlanishida uch bosqichni farqlash mumkin. Birinchi bosqich ijtimoiy ishning kasb sifatida yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi. Ikkinchi bosqich - XX asrda Shimoliy Amerika va Yevropa mamlakatlarida ijtimoiy ish kasbining institutga aylanishi bilan. Uchinchi bosqich ijtimoiy ishning jahon bo'ylab tarqalishi bilan xarakterlanadi.

Ijtimoiy ishning kasb sifatida G'arbiy Yevropa va Amerikada yuzaga kelishi. XIX asrda ijtimoiy ishning professional faoliyat turi sifatida yuzaga kelishi Yevropa mamlakatlarining tezkor sanoatlashuvi va aholisi soni ortishi natijasida paydo bo'luvchi ijtimoiy muammolarning keskinlashuvidan xavotirlanuvchi filantropiya jamiyatlari faoliyatiga yaqinlashdi.

Kishilar biror-bir maxsus tayorgarliksiz ham xayriya faoliyati bilan shug'ullanganlar. XIX asrning birinchi yarmida bu sohada yirik jamoatchilik tashkilotlari shakllana boshladi, ular din vakillari va xususiy shaxslar bilan birga ijtimoiy muammolarni hal etishga harakat qildi.

1866 yilda Stokgolmda Homiylik jamoatchilik uyushmasi tuziladi. 1869 yilda Londonda Xayriya jamiyati (The Charity Organization Society) tashkil etildi. U ko'rsatilayotgan yordamni muvofiqlashtirish vazifasini bajarardi.

Germaniyada ishchilarning keskin kambag'allashuvi natijasida davlatning ijtimoiy ta'minotiga ehtiyoj paydo bo'ldi, chunki cherkov va xususiy xayriya muassasalari ijtimoiy sohadagi resurslar ta'minotida yuzaga kelgan muammolarni hal eta olmay qoldilar. 1880 yilda Germaniya xayriya kongressi tashubbusiga binoan Germaniya kambag'allarga g'amxo'rlik xayriya uyushmasiga asos solindi. Jahonning boshqa mamlakatlarida ham shunday tashkilotlar tuzildi.

AQShda ijtimoiy ishning kasb sifatida yuzaga kelishiga muhtojlar foydasiga xayr-ehsonlar soni ortishi sabab bo'ldi. Diniy, dunyoviy, tadbirkorlik, volonterlik, hukumat va boshqa xayriya guruhlari kambag'allar uchun pul, oziq-ovqat, kiyim-kechak, dori-darmon va turar joy ajratardi. 1890-yillar boshida yirik shaharlarda xayriya tashkilotlarining ishini yo'naltiruvchi tashkilotlar tuzila boshladi. Ular mahalliy xayriya faoliyatini shahar hokimiyati vakillari, mahalliy tadbirkorlar, cherkov xodimlari va siyosiy yetakchilardan iborat direktorlar kengashi yordamida muvofiqlashtirardi.

1880-yillarda emigrantlar soni ortgan shaharlarda boshlangan «Uyga ko'chish harakati» AQShdagi professional ijtimoiy ish uchun zamin yaratdi. Bunda Chikagoda Jeyn Addams asos solgan Xall uyi juda mashhur edi. «Kambag'allar orasida yashash» dan ma'no topgan boshqa o'qimishli ayollar uning safdoshlari edilar. Ular shaharning kambag'al emigrantlar mavzelarida maxsus uylar ochib, u yerda mashg'ulotlar o'tkazar, kambag'al emigrant bolalari va mazkur hududda yashovchi oilalarga maslahatlar berardilar[6].

Bir vaqtning o'zida faoliyatning yangi shakllari: masalan, settlmentlar harakati (The srttlement house movement)-AQSh va Angliyada immigrantlar uchun turar joylar tashkil etish. Germaniya, Finlyandiya, Shvesiyada davlat xodimlarining qisman ishtirokida kambag'allarga yordam ko'rsatishning Elberfeld tizimi (Elberfeld System)[7].

Elberfeld tizimi nomi u qo'llangan shaharning nomida kelib chiqqan, uning prinsiplari asosida quyidagilar yotadi:

---

[6] Русин Т. Профессия социального работника в США. В кн.: Гендернўй колейдоскоп. – М.: Академия, 2002, 504-505-б.

[7] Социальная работа: теория и практика. – М.: ИНФРА, 2002, 385-б.

- xususiy masalalarni ko'rib chiqish va ishlarning umumiy yo'nalishini markazlashtirishda har bir homiylikning mustaqilligi;

- har bir muhtojning holatini to'liq ko'rib chiqishda yordamni alohidalashtirish;

- kambag'allarga yordam berishga jamiyatning hamma qatlamlarini faol jalb etish.

Vaqt o'tishi bilan faoliyatning usul va shakllari o'zgardi, lekin ijtimoiy ishning asosiy prinsipi ijtimoiy yordam ko'rsatish bo'lib qoladi[8].

Bu davrda Buyuk Britaniyada kambag'allik bo'yicha qo'llanmalar chiqarildi. 1834 yilda esa kambag'allarga yordam ko'rsatishni qat'iy tartibga solish asosidagi maxsus qonunchilik (Poor Laws) yuzaga keladi. XVIII asr o'rtalarida kambag'allarga yordam ikki yo'nalishda: bemorlarga xayriya va kambag'allarga yordam amalga oshiriladi. 1847 yilda kambag'allarga yordamning shakl va usullari to'g'risidagi qarorlar bu yo'nalishdagi yangi qadam bo'ldi. Keyingi munisipal islohotlar 1862 yilda kambag'allarga yordamni cherkovdan ajratdi, natijada ular munisipal obyektga aylandilar[9].

Ko'pgina Yevropa mamlakatlarida sudlangan va qamoqdan ozod etilganlarga davlat yordami; bemorlarni parvarish qilish, ko'r va karlarga maxsus yordam; aholiga majburiy davlat-munisipal ta'limi berish; ish bilan ta'minlash va hokazolar bo'yicha xususiy va munisipal vositachilikning maxsus shakllari yuzaga keladi. Shu tarzda, 1880 yilda Germaniya xayriya kogressi tashabbusi bilan Germaniya kambag'allarga g'amxo'rlik xayriya uyushmasiga asos solindi. 1919 yilda u Germaniya davlat va xususiy homiylik ittifoqiga o'zgartirildi.

Ijtimoiy qonunchilik bu soha boshqaruvini amalga oshiruvchi davlat idoralari, shuningdek unga bo'ysunuvchi muassasalar ish yuiritishi lozim bo'lgan huquqiy doiralarni o'rnatardi. Bu muassasalarning boshqaruv apparati ham, xayriya tashkilotlari a'zolari ham yordamga muhtoj kishilarga yordam ko'rsatish bo'yicha ma'lum bilimlarga ham ega emasdilar.

---

[8] Социальная работа. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003, 40-б.
[9] Теория социальной работӯ. – М.: Юрист, 1998, 17-б.

XIX asr oxiriga kelib, xayriya sohasida yirik jamoatchilik tashkilotlari tuzilib, ularning ijtimoiy muammolarni hal etish bo'yicha intilishlari cherkov va xususiy shaxsalar faoliyati bilan to'ldirildi. Angliya va AQShda ular yordamga muhtojlar bilan bevosita shug'ullanuvchi xayriyani tashkil etish jamiyatlari sifatida taqdim etildi.

Xayriya sohasidagi beqiyos muvaffaqiyatlariga qaramay, bu soha vakilariga professionalizmning yetishmasligi ijtimoiy muammolarni hal etishda kishilarga samaraliroq yordam berish imkonini bermasdi. Shu bilan birga, davlat ta'minotiga ham ehtiyoj yuzaga keldi, chunki diniy tashkilotlar va xayriya muassasalari ijtimoiy sohadagi katta xarajatlarni eplay olmay qoldi.

XIX asr oxirida Yevropa mamlakatlari va Amerikada yuzaga kelgan muhtojlarga davlat yordami tizimi ikki asosiy element: qonunchilikni rivojlantirish va maxsus idora va muassasalar yaratishni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy xodimlarni tayyorlovchi dastlabki o'quv muassasalari xayriya tashkilotlari tomonidan tuzilgan. 1896 yilda deyarli bir vaqtda Angliya va Germaniyada kurslar ochildi. 1898 yilda AQShda Nyu-York filantropiya maktabida ijtimoiy xodimlar tayyorlana boshladi. Keyinchalik u Kolumbiya universitetining ijtimoiy ish maktabiga aylanib, muhtojlarga yordam berish bilan shug'ullanuvchilar uchun bir yillik ta'lim dasturini taklif etdi.

1903 yilda Grem Teylor va uning hamkasblari tomonidan tashkil etilgan Chikago fuqarolik huquqi va filantropiya maktabi ham shunday dasturni taklif etgan. Vaqt o'tishi bilan u ijtimoiy xizmat boshqaruvi maktabi nomini olgan Chikago universitetining bo'limiga aylandi[10].

G'arb mamlakatlari jamoatchiligi ongida muhtojlarga professional yordam g'oyasi yanada aniq anglandi. Bu g'oya XIX asr oxirlaridayoq amalga oshirila boshladi. 1899 yilda Ijtimoiy xodimlar tayyorlash institutiga asos solgan Amsterdamdagi ijtimoiy islohotchilar guruhi ijtimoiy xodimlarni tayyorlash bo'yicha jahonda birinchi institutga asos solish sharafiga erishdilar. Institut dasturida o'zlarini

[10] Агапов Е.П. Социальная работа как феномен культурӯ. – Ростов-на-Дону: Изд-во, ростовского государственного педагогического университета, 1999, 57-б.

ijtimoiy ishga bag'ishlashni istagan erkak va ayollar uchun ikki yillik kunduzgi nazariy ta'lim va amaliy tayyorgarlikning to'liq kursi ko'zda tutilgan.

XX asrda ijtimoiy ishning rivoji. XX asrning birinchi yarmi davlatning o'rni kuchayishi va «umumiy mehr-muruvvat jamiyati» nazariyasi va amaliyoti rivojlanishi bilan izohlanuvchi ijtimoiy ishning institusionallashuvi bilan xarakterlanadi.

Ijtimoiy xodimlar professional faoliyati ibtidosini, odatda, ularning asosiy huquq va majburiyatlari shakllanishi, mehnatga rasmiy haq to'lash, o'quv muassasalari, professional tashkilotlar yaratilishi hisoblanadi. Avval ta'kidlab o'tilganidek, garchi professional ijtimoiy xodimlarni tayyorlashni boshlagan dastlabki maxsus o'quv muassasalari Niderlandiya, so'ngra AQSh, Buyuk Britaniya va Germaniyada yaratilgan bo'lsa-da, «ijtimoiy xodim» kasbi dastlab AQShda, so'ngra G'arbiy Yevropa mamlakatlarida ijtimoiy nufuzga ega bo'ldi.

Birinchi va Ikkinchi jahon urushlari oralig'idagi davrda ijtimoiy ish maktablari Osiyoning ko'pgina mamlakatlari, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari, Sharqiy Yevropa mamlakatlari va keyinchalik – Afrika mamlakatlarida ochildi.

1910 yilda yangi harakat Yevropa va Amerikadagi 14ta ijtimoiy ish maktabini ta'limga jalb etdi. 1920 yilda Chilida Lotin Amerikasidagi birinchi ijtimoiy ish maktabi ochilgan edi[11].

30-yillarda ijtimoiy xodimlarni tayyorlovchi mamlakatlar soni orta boshladi. Uchinchi dunyo mamlakatlarining an'anaviy iqtisodiyotdan ajralib, bozor munosabatlari tizimiga asta-sekin o'tishi natijasida Sharq mamlakatlarida ham ijtimoiy ish tarqala boshladi. 1936 yilda Hindistonda ijtimoiy fanlar instituti ta'sis etildi, Misrda esa dastlabki ijtimoiy ish kurslari yuzaga keldi. Shu tarzda, maxsus tayyorgarlik va moddiy mukofotlashga moslashgan holda muhtojlarga yordam ko'rsatish kasbga aylana boshladi.

Dastlabki ijtimoiy xodimlar immigrantlarni ingliz tiliga o'qitishdan to sanoatlashgan jamiyatda ishga joylashish uchun zarur ko'nikmalarni egallashda yordam ko'rsatishgacha bo'lgan keng miqyosli muammolar bilan shug'ullanganlar.

---

[11] Социальная работа как профессия (аналитический обзор) // Ж. Социологические исследования. – М., 1992. №3, 91-б.

Ular ijtimoiy tengsizlikni bartaraf etish va kishilarga o’z muammolarini hal etishda yordam berishga intilganlar.

Ijtimoiy xodimlarning professional manfaatlarini ifodalagan birinchi tashkilot Amerika Qo’shma Shtatlarida paydo bo’lgan. U 1917 yilda yaratilgan Ijtimoiy xodimlar milliy birjasi edi. Keyinchalik ijtimoiy xodimlar (tibbiyot xodimlari, o’qituvchilar)ning boshqa professional tashkilotlari yuzaga keldi. 1921 yilda ular birinchilar qatorida rasmiy ro’yxatga olingan Amerika ijtimoiy ish assosiasiyasiga birlashdi.

Ijtimoiy ishning tashkiliy tuzilmasini yaratish jarayoni boshqa G’arb mamlakatlarida ham tarqala boshladi. 1928 yilda Parijda Ijtimoiy farovonlik xalqaro kengashiga birlashgan Yevropaning yetti mamlakati milliy assosiasiyasi yaratildi.

Hozirgi ijtimoiy xodimlarning dastlabki vakillarining intilishlari muhtojlarga yordam ko’rsatishga yo’naltirilgan edi. XX asrga kelib, ijtimoiy ta’minot usullarini yoritish va tahlil qilishga jiddiy e’tibor berila boshladi, xayriya va jamoatchilik tashkilotlari ularga amal qilgan holda o’z maqsadlarini jamiyatning maqsadlariga mos ravishda amalga oshirishi mumkin edi. AQShda Meri Richmond bu ishni birinchilardan bo’lib amalga oshirdi. U xayriyani shaxs va uning oilasiga e’tibor qaratgan holda usul bilan birlashtirdi.

Richmond 1915 yilda chop etilgan «Ilmiy ijtimoiy ish» (Nauchnaya sosialnaya rabota) asarida ijtimoiy ish sifatini baholash, ijtimoiy xodimlar hal etishi lozim bo’lgan ijtimoiy muammolar tashxisi sxemalari to’plamini taklif etdi. Bu xayriyaning turli shakllarini anglashga tayanuvchi etika-terapiya ijtimoiy ishi yaratilishiga olib keldi.

Yangi usul olima tomonidan 1917 yilda «Ijtimoiy tashxis» (Sotsialno’y diagnoz) kitobida to’liq yoritilib, ijtimoiy ta’minot dasturi samaradorligini oshirishga sabab bo’ldi. Meri Richmond o’z usuli-mijozni shaxs sifatida baholash bilan birga uning ijtimoiy holatini ham ko’zda tutishning ijtimoiy tashxisini to’liq bayon etgan. M. Richmond keyinchalik terapiya nomini olgan bu ijtimoiy ish modelining asoschisi hisoblanadi.

Bu modelga ko’ra, har bir alohida holatni baholash, ijtimoiy tashxis qo’yish va shu asosda davolash usulini tanlash ijtimoiy xodim faoliyatidagi muhim masala hisoblanadi. Richmond kambag’allikni kasallik hisoblab, shifokor va ijtimoiy xodim faoliyati o’rtasidagi o’xshashlikni tadqiq etdi.

U ijtimoiy yordamni ma’lum choralar yig’indisi sifatida ko’rib chiqadi, uning natijasi esa mijoz va uning ijtimoiy begonalashuvini o’zgartirish hisoblanadi. Meri Richmond ijtimoiy chora-tadbirlarni ikki o’zaro bog’liq: bilvosita davolash usuli va bevosita davolash usuliga ajratadi. Bilvosita davolash usuli insonning tashqi muhitga ta’siridan, bevosita davolash usuli mijozga qarorlarni ishlab chiqishda faol harakatga yo’naltirish maqsadida ta’sir etishdan iborat. Bu klassik ishda quyidagilar bayon etilgan: «Yaxshi ijtimoiy xodim kishilarni nochorlikdan qutqarish bilan shug’ullanmay, undan xoli etish yo’llari haqida o’ylaydi»[12]. M. Richmonddan so’ng «o’rganish, tashxis, davolash» paradigmasi ijtimoiy ishning asosiga aylandi.

20-30-yillarda Z. Freyd va uning izdoshlarining ruhiy-tahliliy g’oyalari ijtimoiy ish ruhiy-dinamik nazariyasini asosiy o’ringa olib chiqdi. Virjiniya Robinson «Ijtimoiy vaziyatda o’zgaruvchi ruhiyat» (Izmenyayuhayasya psixologiya v sosialnom sluchaye) asarida faoliyat ijtimoiy usulini ruhiyat nuqtai nazaridan yangicha anglashni birinchi bor kashf etdi.

XX asrning birinchi yarmi ruhiy davo usullari va ruhiy tahlil ustunligida o’tdi. Bu davrda ijtimoiy ish biologiya, iqtisodiyot, tibbiyot, ruhshunoslik, sosiologiya, statistika, anropologiya, pedagogika, ijtimoiy ruhshunoslikka tayanishi lozim deb hisoblanardi. Keyinchalik ham bu ro’yxat uncha o’zgarmadi.

XX asrning ikkinchi yarmida tizimli va har tomonlama yondashuv asosiy hisoblana boshladi. Bu davrda ijtimoiy xodimdan bir sohadagi tor ixtisos emas, balki universallik, turli soha va usullarni moslashtira olish talab etilardi. Shu bilan birga, uslubiy madaniya, ishonchli empirik ma’lumotlarga ehtiyoj paydo bo’ldi.

AQShda ijtimoiy himoya tizimi. Sosiologlarning fikriga ko’ra, ijtimoiy og’ishlar va farovonlik susaygan davrlarda ijtimoiy autsayderlarga taalluqli aholi guruhlariga e’tibor ortadi. 30-yillardagi buyuk turg’unlik davri va keyinchalik 60-70-yillarda

---

[12] Цит. По ст. «Социальная работа как профессия» // Ж. Социологические исследования. – М., 1993. №3, 91-б.

ijtimoiy muammolar kishilar ommasini qamrab olgan paytda ijtimoiy xodimlar har tomonlama yondashuv yordamida kishilarning ko’pgina muammolarini hal etishga erishdilar. AQSh Prezidenti F. Ruzveltning bosimi ostida ishsizlikka birinchi bor milliy muammo sifatida yondashildi va Favqulodda yordam bo’yicha muvaqqat boshqarma tuzildi.

Boshqarma xususiy xizmatlardan F. Ruzveltning zamonaviy Amerikani isloh etgan mashhur «Yangi kurs»i asosiga qo’yilgan davlat dasturini ishlab chiqish uchun yaxshi mutaxassislarni taklif etdi. F. Ruzveltning fikricha, ishsizlarga davlat tomonidan yordam – xayriya sifatidagi sadaqa emas, balki taraqqiy etgan jamiyatda har bir fuqaro huquqida minimal turmush darajasini hisobga olishga asoslangan ijtimoiy adolat.

1964 yilda AQSh Prezidenti L. Jonson yangi iqtisodiy va siyosiy vaziyatdagi «Buyuk jamiyat» dasturi doirasida Senat va Kongress Vakillari Palatasiga sanoatlashgan davr bilan va kambag’allik bog’liq muammolarga yo’naltirilgan qator qonun loyihalarini taklif etdi. Kambag’allikka olib keluvchi ko’pgina qiyinchiliklar mehnat resurslari muhofazasi bo’yicha maxsus prezident komissiyasi «Millatning uchdan bir qismi: harbiy xizmatga yaroqsiz yosh yigitlar to’g’risida» gi ma’ruzasidan ham ma’lum edi. U, boshqa ma’lumotlar qatorida «Iqtisodiy imkoniyatlar to’g’risida» gi qonunga asos bo’lib xizmat qildi.

Hozirgi vaqtda AQShda ijtimoiy ishning mazmuni muhim tarzda o’zgarmoqda. Aqli zaif mijozlar bilan ishlashga e’tibor kuchaymoqda va kambag’allik muammolari bilan shug’ullanuvchi ijtimoiy xodimlar soni kamaymoqda. 1995 yildayoq, professional ijtimoiy xodimlarning 47 %i ishining mohiyati to’g’risidagi savolga javob tarzida, asosan, oila a’zolarining individual xatti-harakatlari yoki oiladagi munosabat muammolari bilan shug’ullanayotgani haqida so’zlaydi.

2,5 %dan kamrog’i esa, daromad, turar joy, bandlik sohasidagi muammolarni hal etish, shuningdek jinoyatlar, narkotik va alkogol iste’mol qilishdan ogohlantirish bilan bog’liq faoliyatni ta’kidlagan. Turmushning ijtimoiy sharoitlarini o’zgartirish bilan bog’liq faoliyatga qiziqish ikkinchi darajada qolayotgan bir paytda, ijtimoiy ish

bo’limlari bitiruvchilarida, jumladan, ruhiyat tahlili va ruhiyat terapiyasi sohasidagi ixtisoslikka katta qiziqish namoyon bo’lmoqda.

So’nggi o’n yilliklarda AQShda ijtimoiy xodimlarning sektorlar bo’yicha bandligi tuzilmasida sezilarli o’zgarishlar kuzatilmoqda. Mamlakatda o’tkazilgan so’rovlarga ko’ra, ijtimoiy xodimlarning ko’pchiligi jamoatchilik sektoridan ketib qolmoqda. Avval ularning 51 %i ommaviy (federal, davlat, mintaqaviy, munisipal) sektorda mehnat qilgan bo’lsa, hozirda bu vaziyat o’zgardi-xususiy tijorat sektorida bandlar soni uch marta ortdi.

AQShda ijtimoiy servisning katta qismi ixtiyoriy birlashmalar (MIB) tomonidan, biroq ko’pincha hukumat bilan shartnoma bo’yicha ta’minlanadi. Ko’pgina xususiy amaliyotlar ham aynan shunday, hukumat tomonidan ajratiladigan sug’urta orqali to’lanadi.

Turli birlashmalar, kichik va yirik firmalar vaziyat bilan ishlagan holda yakka tartibda ishlaylidi yoki ijtimoiy ishni amalga oshirishga mo’ljallangan hukumat shartnomalarini izlaydi. «Xususiy amaliyot» bilan shug’ullanuvchi ijtimoiy xodimlar soni 1982-1995 yillarda 11dan 20 % gacha ortdi. Ijtimoiy xodimlar-ning 45 %i ikkilamchi bandlik, ya’ni to’liq bo’lmagan ish kuni amaliyotidan foydalanganini ta’kidlaydi. Shaxsiy amaliyotda mijoz ijtimoiy xodimni, odatda uning har bir soatiga haq to’lagan holda yollaydi[13].

Zamonaviy ijtimoiy xodimlarga qo’yiladigan talablar sezilarlicha ortib, o’z ichiga ruhiy va jismoniy qiyinchiliklarni yengillashtirish dasturini oladi. Ijtimoiy ish ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy siyosatning tarkibiy qismi bo’lib, ijtimoiy ofatlarni bartaraf etish va yengillashtirish, muvofiq ijtimoiy siyosat va ijtimoiy ta’minot rivojiga yo’naltirilgan.

Hozirgi paytda, Pensilvaniya Universiteti ijtimoiy ish maktabi asoschisi Elizabet Smoliyning fikricha, ijtimoiy ish amaliyoti ijtimoiy farovonlikning demokratik prinsiplarini aholi yuqori qatlamining muhtojlarga «sovg’asi» emas, balki «huquq» sifatida aks ettira boradi. Shu bilan birga, ijtimoiy xodimlar o’zlarini kishilarga yordam, ijtimoiy keskinlikni an’anaviy tushunish bilan identifikatlaydilar. Insonning

[13] Русин Т. Профессия социального работника в США. В кн. Гендернўй калейдоскоп. – М.: Академия, 510-511-б.

boshqa kishilar va jamiyatga, shuningdek jamiyatning shaxslar va guruhlarga munosabati asosiyligicha qolmoqda[14].

Amerika ijtimoiy himoya tizimi ikkita aniq yo'nalish: ijtimoiy sug'urta va ijtimoiy yordam tizimlariga ega. Ijtimoiy sug'urta dasturlari yuqori ijtimoiy mavqyega ega, chunki maoshga yashovchilar muvofiq jamg'armalarga soliq to'laydilar. Bu tizim iqtisodiy jihatdan faol aholini asosiy ijtimoiy-iqtisodiy xatarlar: qarilik, boquvchisini yo'qotish, nogironlik, kasalliklar, ishlab chiqarishda jarohatlanish, ishsizlikdan himoyalaydi.

AQShdagi ijtimoiy himoya tizimining ikkinchi yo'nalishi ijtimoiy yordam hisoblanadi. Ijtimoiy yordam tizimi bir necha yirik va ko'pgina kichik dasturlarni o'z ichiga oladi. Bu dasturlarga ko'ra, kambag'allikda yashovchi kishilar pul nafaqalari, oziq-ovqat, subsidiyalanuvchi turar joy, ta'lim olish va professional tayyorgarlik uchun yordam oladilar. Rasmiy o'rnatilgan kambag'allik darajasidan past darajada yashovchi kishilar ijtimoiy yordam olish huquqiga ega. AQShdagi aholining umumiy sonida bular 12-15 %ni tashkil etadi.

Eng ommabop moddiy yordam dasturlaridan biri Welfare («Velfer»), «farovonlik», «ta'minot», «nafaqa» ma'nosini anglatadi. Dasturning boshqa nomi-Public Assistance. Dastur federal hokimiyat tomonidan moliyalashtiriladi, ba'zan esa shtat va shahar byudjetidan to'ldiriladi. Ijtimoiy ta'minot dasturidan nafaqa olish sharti turli vaziyatlar (ishsiz qolish, kichik yoshdagi bolali yolg'iz ona (ota), ishsizlik bo'yicha nafaqaning yo'qligi)ga ko'ra ma'lum darajada doimiy daromad manbai yo'qligi hisoblanadi.

SSI (Supplemental Security Income)-qariyalar (65 yoshdan yuqori), nogironlar, kam daromadga ega bemorlarga pulli yordam federal dasturi.

Medikeyd (Medicaid)–kam daromadli kishilar yoki oilalarga tibbiy yordam dasturi. U federal hokimiyat tomonidan subsidiyalanadi, lekin shtatlar qonunlari yordamida tartibga solinadi. Medikeyd ma'lum chegaralarda dorilar, shifoxonada yotish, tez yordam chaqirish, shifokor huzuriga tashrif, maxsus poyafzal, tibbiyot uskunalari va hokazolarga pul to'lash imkonini beradi. Odatda «Velfer» va SSI

[14] Ruth Elizabeth Smaliey. Theory for social work practice. Columbia University press. – New York and London, 1967. Preface, viii.

dasturi bo’yicha to’liq yordam oluvchilar, Medikeytdan ham yordam olish huquqiga ega.

Yevropa ijtimoiy ta’minot tizimi. Turli mamlakatlardagi ijtimoiy qo’llab-quvvatlash tizimi hal etiladigan vazifalarning o’xshashligiga qaramay, tarixiy shart-sharoit, shuningdek muammolarni hal etishdagi yondashuv va usullardagi farqlarni hisobga olgan holda yuzaga keladi. Yevropa mamlakatlaridagi ijtimoiy ta’minot tizimi AQSh ijtimoiy ta’minot tizimidan ijtimoiy siyosat yo’nalishlarini aniqlash, rejalashtirish, moliyalashtirish va turmushga tatbiq etishda davlatning ishtiroki yuqori darajadaligi bilan farq qiladi.

Bunda ijtimoiy xizmatlarni taqdim etishda o’z-o’zini boshqarish mahalliy organlari muhim o’rin tutadi. Yevropa ijtimoiy himoya modelining farqli jihati, jumladan, turli ijtimoiy xizmatlar va yordam turlari bilan aholini to’liq qamrab olish hisoblanadi.

Yevropa ijtimoiy himoya modeli insonning «tabiiy huquqlari» konsepsiyasi asosidagi umumiy farovonlik davlati nazariyasiga asoslanadi. Bu nazariyaning asosiy maqsadi fuqarolar uchun hayotiy rejalarni amalga oshirish, ular uchun yetarli turmush darajasini yaratish, ijtimoiy tenglik va adolat shakllanishiga intilish uchun deyarli bir xil dastlabki imkoniyatlarni yaratishni ko’zda tutadi. Umumiy farovonlik davlati fuqarolarga rivojlangan ijtimoiy yordam tizimini shakllantiradi, tibbiy, ruhiy, yuridik va boshqa hayotiy muhim xizmatlarni ta’minlaydi.

«Umumiy farovonlik jamiyati» tushunchasi Ikkinchi jahon urushidan so’ng taomilga kirdi. Biroq 70-80-yillar boshida bu nazariya tanqidga uchradi. Buning sababi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va kishilar, ijtimoiy guruhlar va umuman aholi ehtiyojlari o’zgarishidan iborat. Rivojlangan mamlakatlar yetakchi ekspertlarining fikricha, 80-yillarning ikkinchi yarmida G’arb mamlakatlaridagi ijtimoiy ta’minot tizimi ijtimoiy to’lov turlari yordamida aholini qamrab olish bo’yicha qo’yilgan vazifani bajardi.

90-yillarda iqtisodiy rivojlanishning o’zgaruvchan sharoitlari, resurslarning cheklanishi ortishi, ishsizlikning yuqori darajasiga bu tizimning moslashuv vazifasi avvalgi o’ringa chiqdi. Yevropa mamlakatlarida ijtimoiy ta’minot tizimi afzalliklari

o'zgarishini balgilovchi omillar orasida tug'ilishning kamayishi va hayot davomiyligi ortishi natijasida aholining tez qarishi jarayoni kuzatilmoqda.

G'arbiy Yevropa mamlakatlarida yuz berayotgan iqtisodiy qiyinchiliklar qator davlat ijtimoiy dasturlarining yig'ilib qolishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Iqtisodiy tushkunlik, byudjetlarning tanqisligi ortishi, ishsiz va kambag'allar, to'liqsiz oilalarning soni ortishi, aholining qarishi hamda boshqa omillar davlat ijtimoiy siyosatidagi o'zgarishlarga sabab bo'ldi.

Shu bilan birga, hyech qaysi G'arbiy Yevropa mamlakati «farovonlik davlati» dan to'liq voz kechmadi. Bu vaziyat kishilar ongiga davlat muhtojlarga g'amxo'rlik qilishi lozim, degan fikr singishiga sabab bo'ldi. Turli yo'nalishdagi siyosatchilar G'arb mamlakatlari ijtimoiy ta'minot tizimidagi islohotlarning davom etishi zaruratini tan olishga majburlar.

G'arbiy Yevropa mamlakatlari hukumatlari tomonidan «farovonlik davlati» islohoti bo'yicha ko'rilayotgan choralar ijtimoiy ta'minot, bu sohadagi korrupsiya va qog'ozbozlikning kuchayishi bilan bog'liq moliyaviy yo'qotishlarga davlat mablag'lari sarflanishi ustidan qat'iy nazoratni o'rnatishga yo'naltirildi. Nodavlat pensiya jamg'armalari yaratishni moliyalashtirish uchun soliq imtiyozlari taqdim etilmoqda.

Nafaqalarni tayinlashda ularni olishga talabgorlar tekshiriladi, avvalgi ko'pgina bepul xizmatlar pulli bo'lib, davlat stipendiyalari zaymlar bilan almashtiriladi. Ba'zi mamlakatlarda pensiya yoshini oshirish to'g'risidagi masala ko'rib chiqiladi[15].

GFR Konstitusiyasida «ijtimoiy davlat», ijtimoiy yordam atamasi mavjud – bu mamlakatdagi alohida shaxslarning murakkab holatdan chiqishi uchun xizmat qilgan ijtimoiy kafolatlar tizimining asosiy qismi, shu maqsadlar uchun mavjud zarur muassasa va xizmatlar. Ijtimoiy ta'minot tizimidan tashqarida bo'lgan ijtimoiy xizmatlar ham ijtimoiy yordam deb ataladi. Umumiy xarakterdagi bu xizmatlar: davlat dotasiyasi sifatida turar joyga, ko'p bolali oilalarga - bolalar, kam ta'minlanganlarga – ta'lim olish uchun pul ajratish.

---

[15] Социальная работа. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003, 37-38-б.

GFRda ijtimoiy xizmatlar deganda ijtimoiy jihatdan sust himoyalangan aholi qatlamlariga fuqarolarning turmush darajasini tenglashtirishga yo’naltirilgan xizmatlar ko’rsatish tushuniladi. Fuqarolar, shuningdek GFRda yashovchi xorijliklar uchun tug’ilgan vaqtidan e’tiboran kafolatlangan ijtimoiy xizmatlar tizimi mavjud.

Ta’kidlash joizki, GFRdagi ijtimoiy xizmatlar notijorat muassasalarida bo’lgan, ya’ni federal taqsimot jamg’armasidan moliyalashtiriluvchi xizmatlar hisoblanadi. Germaniyadagi ijtimoiy xizmatlarga xarajatlar byudjetdan ijtimoiy ehtiyojlarga xarajatlarning o’ndan bir qismini tashkil etadi. Manmunan ijtimoiy xizmatlar: maslahatli, tibbiy, axborotli, huquqiy, umumiy parvarish bo’yicha, tashkiliy bo’lishi mumkin.

Hozir Germaniyada muhtojlarga moliyaviy xizmatlar bilan chegaralanmaydigan ijtimoiy yordam tizimi isloh etilmoqda. Davlat ijtimoiy xodimlar oldiga ijtimoiy yordam turiga ko’ra, ishsizlarni mehnat bozorida yuz beruvchi jarayonlarga kiritish vazifasini qo’ymoqda. Ijtimoiy davlatni rivojlantirishning ijtimoiy ta’minot sohasidagi o’z-o’zini boshqarish, qarilikni ta’minlash, xayriya yordami tizimini rivojlantirish kabi prinsiplari ham amalga oshirilmoqda.

Rossiyada ijtimoiy ish. Rossiyadagi ijtimoiy ish muhtojlarga yordam ko’rsatish faoliyati sifatida uzoq o’tmishga ega. U davlat, turli jamoatchilik guruhlari, ijtimoiy soha tadqiqodchilari tomonidan obyektiv zarur hodisa, XX asrning 90-yillari boshidan esa, ijtimoiy hayot amaliyoti sifatida ko’rib chiqiladi. Bu yillardagi ijtimoiy siyosatning muhim yo’nalishlaridan biri aholiga ijtimoiy xizmat ko’rsatish tizimining rivojlanishi, aholi bilan ishlashda zamonaviy texnologiya va usullarni keng qo’llash bo’ldi.

Bunda aholiga ijtimoiy xizmat ko’rsatish Rossiya olimlarining ba’zi ishlarida ijtimoiy ishning zamonaviy paradigmasi, boshqalarida esa, murakkab ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda fuqarolarni samarali ijtimoiy qo’llab-quvvatlash imkonini beruvchi yuqori samarali ijtimoiy texnologiya sifatida, keyingilarida ijtimoiy sohaning juda muhim sektori sifatida ko’rib chiqiladi[16].

---

[16] Теория социальной работӯ. – М.: Юристъ, 1998, 203-б.

«Rossiya Federasiyasida aholiga ijtimoiy xizmat ko’rsatish asoslari to’g’risida» gi federal qonun bu masalada ma’lum aniqlik kiritadi. Unda ijtimoiy xizmat ko’rsatish ijtimoiy qo’llab-quvvatlash, ijtimoiy, tibbiy, ruhiy, pedagogik, huquqiy yordam va murakkab turmush vaziyatidagi fuqarolarga yordam ko’rsatishning boshqa turlari bo’yicha ijtimoiy xizmatlar faoliyati sifatida aks ettiriladi.

Qonunda ijtimoiy xizmat turlari – moddiy yordam, uyda ijtimoiy xizmat ko’rsatish, stasionar sharoitida ijtimoiy xizmat ko’rsatish, maslahat yordami, fuqaro va oilalarning ijtimoiy patronajning mazmuni yoritiladi.

«Qariya va nogiron fuqarolarga ijtimoiy xizmat ko’rsatish to’g’risida» gi federal qonun Rossiya jamiyati aholisi alohida ijtimoiy guruhlariga ijtimoiy xizmat ko’rsatish to’g’risidagi tasavvurlarni sezilarlicha to’ldiradi va aniqlashtiradi. U aholini ijtimoiy himoyalash bo’yicha faoliyat yo’nalishlaridan biri hisoblanuvchi qariya va nogiron fuqarolarga ijtimoiy xizmat ko’rsatish sohasidagi munosabatlarni tartibga solishga mo’ljallangan.

Davlat o’tish sharoitidagi iqtisodiy qiyinchiliklarga qaramay, nogiron, yolg’iz va yordamga muhtoj qariyalarga alohida e’tibor qaratadi. Rossiyada qariya, jumladan nogironlarga nogironlarga ko’p bosqichli yordam ko’rsatish tizimi amal qiladi. 2002 yil davomida 14 mln. qariyaga turli ijtimoiy xizmatlar ko’rsatilgan. Mamlakatda yarim millionni tashkil etgan nogiron bolalar davlat tomonidan alohida qo’llab-quvvatlanadi.

Rossiya ijtimoiy xizmat ko’rsatish tizimining asosiy prinsiplari manzillilik, qulaylik, ixtiyoriylik, insoniylik, og’ir turmush sharoitidagi balog’atga yetmaganlar, qariya va nogironlarga ijtimoiy xizmatlar ko’rsatish ustuvorligi; konfidensiallik; profilaktika yo’nalishi; inson va fuqarolik huquqiga rioya etish; ijtimoiy xizmat turlarining davomiyligi hisoblanadi[17].

Rossiya aholisiga zamonaviy ijtimoiy xizmat ko’rsatish tizimining muhim belgisi uning dinamik rivojlanayotgan infratuzilmasi hisoblanadi. Murakkab ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda mamlakatda yangi ijtimoiy (stasionarlar, yarim stasionarlar va

---

[17] Ўша жойда, 206 -б.

nostasionar) muassasalar tarmog'i yaratilgan. Bu yerda muhtojlar professional darajada zarur yordam va maslahat olishlari, qo'llab-quvvatlanishlari mumkin.

Qariya va nogiron fuqarolarga ijtimoiy xizmat ko'rsatish majmuaviy markazlari, aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatish majmuaviy markazlari, aholiga ruhiy-pedagogik yordam berish markazlari, gerontologiya markazlari, balg'atga yetmaganlar uchun ijtimoiy reabilitasiya markazlari, bolalar va o'smirlar uchun mehribonlik uylari, oila va bolalarga ijtimoiy yordam ko'rsatish markazlari shunday muassasalar qatoriga kiradi.

O'zbekistonda ijtimoiy ish. Mamalakat ijtimoiy siyosatining muhim yo'nalishi ijtimoiy xizmat ko'rsatish tizimining rivojlanishi, aholi bilan ishlashda fuqarolarni samarali ijtimoiy qo'llab-quvvatlash imkonini beruvchi zamonaviy usul va texnologiyalarning qo'llanilishi.

Aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatish imkoniyati mahalliy boshqaruv organlari – hokimiyatlar va ijtimoiy ish, ijtimoiy pedagogika va amaliy ruhshunoslik sohasida hududiy ijtimoiy xizmatlarni tashkil etish va rivojlantirish jihatidan reallashmoqda.

Hozirgi O'zbekiston sharoitida aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatish tizimi alohida shaxslar, oila yoki guruhlarning ijtimoiy reabilitasiyasi, moslashuviga yo'naltirilgan ijtimoiy-insonparvarlik faoliyatining alohida usullari tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

O'tish davridagi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda O'zbekistonda yangi ijtimoiy muassasalar tarmog'i yaratildi, bu yerda muhtoj fuqarolar zarur yordam olishlari va qo'llab-quvvatlanishlari mumkin. Qariyalar, bolalar, nogironlarga g'amxo'rlik Mehnat va ijtimoiy himoya vazirligi tizimi, o'z-o'zini boshqarish jamoatchilik tashkilotlari (mahallalar), IIV muassasalari orqali amalga oshiriladi.

Bunday muassasalar qatoriga turli toifadagi fuqarolarga ijtimoiy xizmat ko'rsatish markazlari, aholiga ruhiy-pedagogik yordam markazlari, balog'atga yetmaganlar uchun ijtimoiy-reabilitasiya markazlari, oila va bolalarga ijtimoiy yordam hududiy markazlarini kiritish mumkin.

Xizmatlar ro'yxatini kengaytirish va parvarishga o'ta muhtoj fuqarolarga uyda ijtimoiy xizmat ko'rsatishni to'liq qamrab olishni ta'minlash maqsadida hukumat

qaroriga ko'ra, o'z-o'zini boshqarish organlariga yolg'iz pensionerlar, qariyalar va nogironlarga uyda ijtimoiy xizmat ko'rsatish bo'yicha ishlarni bajarish uchun vaqtincha haq to'lanadigan jamoatchilik ishlariga ishsiz fuqarolarni jalb etish huquqi berildi.

2003 yilda 5 ming 630 mahalla hududida 155 yangi ish o'rinlari tashkil etildi, 110 ming kam ta'minlangan fuqarolar ishga joylashtirildi.

Qariyalarga yordam ko'rsatish bo'yicha ikki yil avval boshlangan keng miqyosli faoliyat 25 mingdan ortiq yolg'iz pensioner va nogironga moddiy yordam, dori-darmon uchun qo'shimcha mablag'lar olish imkonini berdi. 28 mingdan ortiq yolg'iz qariya respublika ortopediya korxonasi va uning hududiy bo'linmalarida tibbiy tekshiruvdan o'tkazildi, 78 foiziga protezlar tayyorlandi[18].

Aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va mamlakat fuqarolarini ijtimoiy himoyalashni amalga oshirishda nodavlat tarmog'i salmoqli o'ringa ega bo'lmoqda. U kishilarning ijtimoiy ehtiyojlariga qayishqoqlik va tezkorlikda e'tibor beradi. So'nggi yillarda mahalliy va xorijiy nodavlat tashkilotlari doimiy ravishda ortmoqda.

Mamlakat aholisini himoya qilish va qo'llab-quvvatlash kospleks dasturini tashkil etish zarurligi shubhasiz. Mamlakatimizning ijtimoiy siyosati shunga qaratirilgan. Ijtimoiy siyosat va ijtimoiy ish o'zaro uzviy bog'liq. Ijtimoiy ish – ijtimoiy siyosatni amalga oshirishning o'ziga xos shakli, ijtimoiy siyosat esa ijtimoiy ishning bo'g'ini, mo'ljali. Huquqiy, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning murakkab yo'lida mamlakatimiz uchun yangi faoliyat turini shakllantirish va rivojlantirish, malakali ijtimoiy xodimlarni tayyorlash lozim.

Hozirgi paytda respublikada ijtimoiy himoya va qo'llab-quvvatlash bo'yicha faoliyat turli soha mutaxassislari – sosiologlar, psixologlar, pedagoglar, huquqshunoslar va hokazolar tomonidan amalga oshiriladi. Shubhasiz, turli soha mutuxassislarini birlashtirish zarur. Biroq hozir mamlakat yangi marra: Ijtimoiy ish institutini yaratishga yaqinlashdi.

---

[18] Выступление Президента Ислама Каримова на торжественном собрании, посвященным 11-годовщине Конституции Республики Узекистан. // Народное слово, 6 декабря 2003 г.

Bunday institutni yaratish uchun hamma shart-sharoitlar mavjud: davlatning kuchli ijtimoiy siyosati, mahalliy hokimiyat idoralari ishi, turli jamoatchilik tashkilotlari faoliyati.

Ijtimoiy ish agentlarining sanab o'tilgan turlari orasida bir eng muhim bo'g'in: ijtimoiy ishning nazariy asoslovi yo'q. Ijtimoiy ishning nazariy asoslovini yangi yo'nalishdagi malakali mutaxassislar – ijtimoiy xodimlarni tayyorlashni kengaytirgan holda yaratish lozim.

MAVZU: MEHNAT VA IQTISODIYOT

Reja:

I. Kirish

II.Asosiy qism

1. Kundalik tizimda mehnat va iqtisodiyot.

2. «Faoliyat» va «funksiya bajarish»

3. Mehnat va iqtisodiyot tushunchalari.

III.Xulosa

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

Kirish

Bir qarashdan, mehnat tushunchasi nimani anglatadi savolining javobi ayondek, chunki har birimiz bu tushunchaga har kuni duch kelamiz. Biroq adabiyotlarda mehnat tushunchasining aniq va bir xil ma'nodagi to'liqta'rifini topish ancha mushkul vazifadir.

Kundalik tilimizda «mehnat» so'zi bir necha ma'noga ega bo'lib, bu ma'nolar lug'at va ma'lumotnomalarda: 1) ishlab chiqarish qurollari yordamida odamlarning hayoti uchun zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratishga qaratilgan insonning maqsadga muvofiq faoliyati; 2) ish, mashg'ulot; 3) nimagadir erishishga qaratilgan kuch-harakat; 4) faoliyat, ish natijasi, deb izoxlangan. Sho'rolar davrida «mehnat» tushunchasiga «insonning o'z ehtiyojlarini qondirish uchun tabiatdagi narsalarni shaklan o'zgartirish va moslashtirish, deb talqin qilingan.

Mehnat g'oyat muhim umuminsoniy kategoriya bo'lib, u tadqiqan o'rganish va takomillashtirish predmeta sifatida har tomonlama ko'rib chiqishni talab qiluvchi ko'p qirrali tushunchadir. Inson va jamiyat hayoti va faoliyatining asosi bo'lgan mehnat haqidagi bilimlarni kengaytirishdan iborat obyektiv ehtiyoj mehnat iqtisodiyoti predmetini fan sifatida tayyorlashda yangi qirralar va imkoniyatlarni ochish uchun doimiy manba bo'lib xizmat qiladi. Buning sababi bir tomondan, umuman iqtisodiy nazariyaning rivojlanishi bo'lsa, ikkinchi tomondan, fan-texnika taraqqiyotining mehnat samaradorligini oshiradigan va odamlarning yashash sharoitini yaxshilaydigan barcha vositalari rivojlanib borayotganligidir. Shu munosabat bilan mehnatning mohiyatini (iktisodiyot va unga aloqador boshqa fanlar nuqtai-nazaridan ochib-berish kerak bo'ladi.

Mehnat jarayonida inson organizmida yuz beradigan funksional o'zgarishlarni fiziologiya fanining maxsus sohasi — mehnat fiziologiyasi o'rganadi. Mehnat fiziologiyasi shaxsning fiziologik imkoniyatlaridan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish muhitining inson organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarini aniqlash va bartaraf etish, mehnat va dam olishning fiziologik asoslangan rejimlarini joriy

etish, toliqishni kamaytirish, og’ir jismoniy va qattiq akdiy mehnatni yengillashtiradigan texnika va texnologiya qo’llash yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqadi.

Mehnat iqtisodiyoti uch darajali bo’limni, ya’ni: mehnat mikro-iktisodiyoti, mehnat mezoiktisodiyoti va Mehnat iqtisodiyotini ajratishga asoslanadi (2.3-chizma).

Hal qilinadigan muammolar doirasi mushtarak bo’lgani hodda har bir daraja bo’yicha uning uchun asosiy bo’lgan muammolar hamda axborot almashinish va yondash darajalar bilan muvofiqlashtirish zarur bo’lgan muammolar ajratiladi. Chunonchi, mehnat mikroiqtisodiyotining iredmeti xodimlarning mehnat va ijodiy potensialini rivojlantirishdan, ulardan foydalanishdan, xodimlar bilan ishlash, mehnatni tashkil etish, normallashtirish va rag’batlantirish shakllarini yaxshilash tizimlarini qo’llanishi asosida mehnatning samaradorligi va daromadliliginy oshirish muammolarini qat’iyan, muayyan hal kilishdan iboratdir. Mehnat mezoiqtisodiyotining predmeti mehnat bozorlari iqtisodiyoti muammolarini va boshqa sosial muammolarni hududlar darajasida hal kilishdan iboratdir. Mehnat iqtisodiyotining predmeti iqtisodiyotni rivojlantirishning mexnat va sosial ko’rsatkichlarini belgilash, sosial-mehnat sohasini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish va uni boshqarishdan iborat.

2.3-чизма. **Меҳнат иқтисодиётининг даража бўлимлари.**

Mehnat mikroiqtisodiyoti muommalari, mikroiqtisodiyot sohasi alohida iqtisodiy subyektlar faoliyati bilan bog’liqligi jihatidan ajralib turadi. Bu subyektlar jumlasiga iste’molchilar, ishchilar, xizmatchilar, tadbirkorlar, sarmoya soluvchilar, firmalar, korxonalar — aslini olganda iktisodiyotning faoliyatida muhim rol o’ynaydigan har qanday individuum, jismoniy shaxs yoki xo’jalik yurituvchi subyekt

(yuridik shaxs) kiradi. Amerikalik olimlar R. Pindayk va D. Rubinfeld «Mikroiqtisodiyot» darsligida mikroiqtisodiyotning fan sifatidagi rolini quyidagicha ta’rif-laydilar: «Mikroiqtisodyyot quyi bosqichda iqtisodiy qarorlar qanday va nima sababdan qabul qilinishini tushuntirib beradi. Masalan, u iste’molchilar tovar xarid qilish haqidagi qarorni qanday qabul qilishlarini va narx-navo hamda ular oladigan daromadlarning o’zgarishi tovarni tanlashlariga qanday ta’sir ko’rsatishini; firmalar ishchilar sonini qanday rejalashtirishini hamda ishchilar qayerda va qancha ishlashlari kerakligini qanday hal qilishini tushuntirib beradi. Mikroiqtisodiyotning yana bir muhim jihati shuki, iktisodiyot subyektlari ancha yirik tuzilmalar — sanoat tarmokdarida bozorlar vujudga kelishi jarayonida o’zaro hamkorlik kiladi. Mikroiktisodiyot ayrim firma va iste’molchilar faoliyatini o’rganib, sanoat tarmoqlari va bozorlar qanday ishlashi va rivojlanishini, hukumat siyosati va boshqa mamlakatlardagi iqtisodiy shart-sharoitlar ular faoliyatiga qay tarzda ta’sir ko’rsatishini ochib beradi. Bundan farqpi o’laroq, makroiqtisodiyot umumiy iqtisodiy ko’rsatkichlar, jumladan, mamlakatda mehnat unumdorligining o’sish sur’atlari, foiz hisob-stavkalari, ishsizlik va inflyasiya bilan bog’liqdir. Lekin makroiqtisodiyot bilan mikroiktisodiyot o’rtasidagi farq keyingi yillarda tobora yo’qolib bormoq-da. Buning sababi shundaki, makroiktisodiyot ham umumiy bozorlar, masalan, tovarlar, xizmatlar, ishchi kuchi va qimmatli qog’ozlar bozorlarini tahlil qiladi. Umumiy bozorlar qanday ish olib borishini tushunish uchun, avvalo, ushbu bozorlar ishida qatnashadigan firmalar, iste’molchilar, ishchilar, sarmoya soluvchilar xulq-atvorini o’rganish kerak. Shunday qilib, makroiqtisodiyot mutaxassislari borgan sari ko’proq mikroiqtisodiy asoslash bilan shug’ullanmoqsalar, makroiqtisodiyotning o’zi esa amalda mikroiqtisodiy tahlilning davomidir».

Agar mikroiqtisodiyot rolining yuqoridagi talqinini faqat sanoatga emas, balki iqtisodiyotning boshqa tarmokdariga ham tatbiq etadigan bo’lsak, u amalda mehnat mikroiqtisodiyotini ajratib chiqarish uchun asos bo’lib xizmat qilishi mumkin. Buning ustiga xo’jalik yuritishning ana. shu bosqichida vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishiga hamma hollarda bevosita yoki

bilvosita ishlab chiqarish subyektlari bilan iste’mol subyektlari o’rtasidagi sosial-mexnat munosabatlari sabab bo’ladi.

Mehnat mikroiqtisodiyoti iqtisodiy davrning hamma bosqichlarini qamrab olib (yoki bu bosqichlarda baravar qatnashib), korporasiyalar, firmalar va mustaqil korxonalar siyosatini belgilash, xodimlar ijodiy potensialini ustun darajada rivojlantirish va undan foydalanishni rag’batlantirish, xodimlarning samarali mehnat faoliyatini tashkil etish, doimo yuqori iqtisodiy va sosial natijalarga erishish maqsadida oraliq mahsulot hamda xizmatlarni yetkazib beruvchilar bilan o’zaro foydali aloqalarni ta’minlashda hal qiluvchi rol o’ynaydi.

Mehnat mikroiqtisodiyotining predmeti — birinchidan, mexnat-ning barcha xilma-xil turlarini xarakteri va mazmuni, predmeti va mahsuloti, vositalari va usullari, shart-sharoitlari bo’yicha o’rganishdan; ikkinchidan, mehnatni tashkil etish, normalashtirish va unga haq to’lashdan iborat bo’lib, bular mehnatning unumdorligi, samaradorligi va daromadliligi o’sishini, resurslarning hamma turlaridan tejamli foydalanilishini, mahsulot tannarxi, demak, uni korxonadan berish narxlari ham pasayishini ta’minlaydi; uchinchidan, mahsulotning raqobatbardoshligini yaxshilaydigan va zamonaviy texnologiya yutukdaridan foydalanish imkonini beradigan innovasion yechimlarini ijodiy izlashni rag’batlantirish asosida mehnatning sifatli natijalarini oshirishni o’z ichiga oladi.

Mehnat mikroiqtisodiyotining usuli undagi o’rganiladigan jarayonlar nuqtai nazaridan qaraganda, funksional — mehnat tahlilidan iborat bo’lib, bunda o’rganilishi kerak bo’lgan funksiyalar, ishlar va operasiyalar belgilanadi hamda ularni bajarish chog’idagi mehnat sarfi o’lchanadi. Tahlil jarayonida keraksiz va samarasiz ish unsurlarini bartaraf etish, mehnat jarayonlarining yanada oqilona texnologiyasini qo’llanish imkoniyatlari aniqlanadi. Mehnatni o’lchash uning solishtirma xarajatlarini kamaytirishga qaratiladi va mehnatni normalashtirish uchun, shuningdek unga haq to’lash uchun boshlang’ich baza bo’lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sistemalar va statistika nazariyasi vositalari mehnat mikroiqtisodiyotining usuli (unga kiruvchi sistema-li — tarkibiy unsurlar nuqtai nazaridan) bo’lib xizmat qiladi. Xususan, uning tarkibiga 1siritiladigan unsurlar

sistemaning umumiy xususiyatlari bilan korrelyasiyey bog’lanish darajasi jihatidan tekshiriladi, tizimning o’zini tutishi esa tegishli organlarning institusiyaviy ta’siri bilan boshqariladi.

Mehnat mikroiqtisodiyoti real ishlab chiqarish va funksional jarayonlar doirasida mehnatni umumlashtirish muammolarini o’rganadi. Shu sababli, bu muammolarning yechimi sosial-mehnat munosabatlari subyektlarining qay tarzda hamkorlyk qilishiga bog’liq bo’ladi. Bunda ikki muqobil variant: tobelik (yollanma xodim) munosabatlari yoki sherikchilik munosabatlari ajralib chiqadi. Birinchi variant yollanma mehnat tizimini hamda boshqarishning ma’muriy usullarini qo’llash sharoitida boshliq bilan tobe o’rtasidagi o’zaro munosabatlarning an’anaviy shakllarini aks ettiradi. Ikkinchi variant xodimlar korxona faoliyatining natijalarida ishtirok etadigan, o’zini o’zi boshqarish mavjud bo’lgan va xodimlar o’rtasida o’zaro munosabatlarning demokratik shakllari rivojlangan, tobelik munosabatlari o’z o’rnini sherikchilikka bo’shatib beradigan sistemalar uchun xosdir.

Mehnat mezoiqtisodiyoti muammolari. Mehnat mezoiqtisodiyotining eng muhim, boshqaruvchi roli aholining ish bilan bandligini ta’minlashning mintaqaviy muammolarini ishlab chiqishda hammadan ko’proq namoyon bo’ladi. Bu muammolarni hal qilishda hududiy ijro etuvchi hokimiyat va boshqaruv organlari har bir mintaqaning o’ziga xos shart-sharoitlarini hisobga olgan holda korxonalar bilan markaz o’rtasida bog’lovchi bo’g’in rolini o’ynaydi. Bir tomondan, mintaqaviy siyosat aholining ish bilan bandligiga yordam berishga karatilgan aniq maqsadli dasturga asoslanadi. Bu dastur iqtisodiyotda tarkibiy siljishlarni amalga oshirish, mehnat samaradorligini o’stirish, mehnat mentalitetini o’zgartirish va moslashuvchan mehnat bozorini rivojlantirish maqsadida mehnat sohasida bozor o’zgarishlarini jadallashtirishga e’tiborni qaratadi. Ikkinchi tomondan esa, mintaqaviy siyosat ish bilan bandlik sohasidagi siyosatni korxonalar hamda tashkilotlarda olib borilayotgan kadrlar siyosati bilan muvofiklashtirishga asoslanadi.

Bozor munosabatlari karor toptan va rivojlangan sharoitda korxonalar (firmalar, korporasiyalar) mahalliy hamda mintaqaviy boshqaruv organlarining ikki o’zaro bog’liq yo’nalishda tashkiliy hamda iqtisodiy jihatdan qo’llab-quvvatlashiga:

ishlab chiqarilayotgan mahsulotga buyurtmachi — iste’molchilar va material yetkazib be-ruvchilar izlab topishda yordam berishiga, shuningdek, ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida soliq sohasida imtiyozlar va kreditlar berishga hamda yetishmayotgan xodimlar o’rnini to’ldirishda, shuningdeq, ishdan bo’shatilayotganlarni ishga joylashtirishda yordam berishiga muhtoj bo’ladilar. O’z navbatida, mahalliy va mintaqaviy boshqaruv organlari mintaqada ish bilan bandlikni yaxshilash dasturlarini amalga oshirish chog’ida korxonalarning madadiga muhtoj bo’ladilar. Ana shu asosda ularning umumiy maqsadlar yo’lidagi hamkorligini shakllantirish va rivojlantirish uchun obyektiv shart-sharoit yaratiladi.

Sistemaning maqsadi — xodimlarning ish bilan bandligini yaxshilash, mehnat potensialidan samarali foydalanilishini ta’minlash va butun mintaqa bo’yicha ishsizlik yo’l qo’yilishi mumkin bo’lgan darajadan oshib ketmasligi uchun korxonalardagi yashirin ishsizlikka barham berishdan iborat. Har bir korxonadagi ichki mexnat bozorining ahvolini tahlil qilishdan maqsad to’lovga qobiliyatli talab bilan ishchi kuchini taklif qilish o’rtasidagi mavjud nomutanosiblikni (umuman va segment guruhlari bo’yicha), yashirin ishsizlarni, ya’ni shtatda turadigan, o’zlariga bog’liq bo’lmagan sabablarga ko’ra ish bilan kisman band bo’lgan yoki umuman band bo’lmagan xodimlarni anikdashdan iborat. Tahlil jarayonida yuqorida ko’rsatib o’tilgan toifadagi xodimlar ish bilan samarali band bo’lishini ta’minlashning real imkoniyatlari va yo’nalishlari belgilanadi, ayni vaqtda qisqartirilishi kerak bo’lgan va korxonaga qo’shimcha talab qilinadigan xodimlar aniqlanadi.

Mehnat iqtisodiyoti muammolari. Mexnat jamiyat hayoti va faoliyatining asosi bo’lib, u bilan bog’liq muammolarni kasaba uyushmalari va ish beruvchilar bilan hamkorliqda hal qilishga qaratilgan davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishni zarur qilib qo’yadi. Bu tripartizm prinsipidan kelib chikadi. Gap sosial — mehnat siyosatini shakllantirish haqida bormokda. Bu siyosat siyosiy faoliyatning bir turi bo’lib, unda mexnat va mexnat qiluvchi odam muammolari ijtimoiy hayotning iqtisodiy va sosial muammolarni hal qilishga bevosita ta’sir ko’rsatuvchi turli sohalaridagi siyosat bilan chambarchas bog’langan.

Mehnat iqtisodiyoti doirasida sosial-mehnat-siyosatini shakllantirishga uslubiy yondashuvni belgilash chog'ida bozor iktisodiyoti sharoitida korxonada mehnatga haq to'lashning uch funksiyasi ajratilgani kabi, sosial-iqtisodiy rivojlanishning uch shart-sharoitini, ya'ni: resurslar va ehtiyojlarni takror ishlab chiqarishni; samarali faoliyatni rag'batlantirishni; mehnatga bo'lgan talabni va uni taklif etishni boshqarishni ajratib ko'rsatish prinsipidan foydalanilishi mumkin. Sotsial-mehnat siyosatiga tatbiqan bu quyidagilarni anglatadi:

- inson resurslarini takror ishlab chiqarish, demografik (nufus) va sosial-iqtisodiy omillarni hisobga olib jamiyatning mehnat va ijodiy potensialini o'stirish; pensionerlarga, nogironlarga va sosial himoyaga muhtoj bo'lgan boshqa toifadagi shaxslarga davlat kafolatlari berish asosida aholining sosial himoyalanganligini ta'minlash; minimal iste'mol byudjetini, tirikchilyk minimumini belgilash; davlat sosial sug'urtasi va sosial ta'minoti tyzimlarini joriy etish; moliyalashning byudjetdan tashqari manbalaridan foydalanish;
- tadbirkorlar va xodimlarning mavjud moddiy, texnikaviy va tabiiy resurslarni to'la-to'kis ishga solishdan, yangi mahsulot va texnologiya turlarini o'zlashtirishdan, korxonalarda zarur normativ xujjatlarni, materiallar va tavsiyalarni ishlab chiqish, mehnat bo'yicha mutaxassislar tayyorlash nuli bilan mehnatni tashkil etish, normalashtirish, mehnat sharoitlarini va uni rag'batlantirishni yaxshilashdan to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy manfaatdorligini ta'minlaydigan mexanizmlarni yaratish asosida mehnatga haq to'lashni o'stirib, mehnat unumdorligi, samaradorligi va daromadliligi mutanosib tarzda va o'zaro bog'liq holda o'sishini ta'minlash;
- mehnatni sosial tashkil etishni boshqarish: tovarlar (xizmatlar) va sarmoya bozorlarining holatini hisobga olgan holda mehnat bozorlarida ishchi kuchi va ish joylariga bo'lgan talab bilan taklifni muvofiqlashtirish; ish bilan bandlik ya mehnatga haq to'lash darajasi o'rtasidagi nisbatlarni narxlar darajasi bilan, investisiya, soliq va moliya-kredit siyosati bilan o'zaro bog'liq holda optimallash; bo'shatilayotgan xodimlarni va ish bilan band bo'lmagan katta yoshdagi aholini professional tayyorlashni va qayta tayyorlashni ta'minlash, haq to'lanadigan jamoatchilik ishlarini tashkil etish; aholining ko'chishi — ichki va tashqi migrasiyasi, ish qidirib va

majburan migrasiya qilishi masalalarini hal etish; tirikchilik minimumi hamda mulkchilik shakllaridan qat’i nazar, xo’jalik hisobidagi va byudjetdagi sohalar xodimlari uchun, shu jumladan, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlaridagi xodimlar uchun minimal iste’mol byudjetining qiymati o’sishiga muvofiq eng kam mehnat haqi miqdorini tartibga solish; fondlarni hamda xodimlarga to’lanadigan mehnat haqining individual miqdorlarini soliqlar yordamida tartibga solish.

Ko’rsatib o’tilgan shartlar sosial-mehnat sohasiga institusiyaviy ta’sir ko’rsatishning asosiy yo’nalishlarini belgilab beradi va ayni vaqtda fan sifatida Mehnat iqtisodiyotining dolzarb muammolarini ko’rsatadi. Ana shunday muammolar jumla-siga muhokama qilinayotgan muammolar, chunonchi, sosial-iqtisodiy jarayonlarni boshqarishda davlatning roli, xususan, mehnat bozorida faol yoki passiv siyosatni tanlab olish, ijroiya hokimiyati markaziy apparatlari va hududin organlari xodimlarining funksiyalari, tuzilishlari, soni va mehnatiga haq to’lash fondlari optimalligini ularning sosialmehnat sohasiga institusiyaviy ta’sir ko’rsatish samaradorligi nuqtai nazaridan baholash mezonlari; iqtisodiyotning globallashuvi hamda uning ish bilan bandlikka ta’siri, daromadlar, mehnat sharoitlarining baravarlashuvi va hokazolar kiradi.

Yuqorida ko’rsatib o’tilgan shart-sharoitlarni tahlil qilish asosida davlatning shundan keyingi sosial-mehnat siyosatini shakllantirish ishi sosial-mehnat sohasining rivojlanishini prognoz qilishni hamda mamlakat va uning subyektlari darajasida sosial-iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish uchun uni o’zgartirish strategiyasini ishlab chiqib, tegiщli normativ bazani va turli-tuman iktisodiy va sosial xatarlardan sug’urtalash tizimlarini yaratish hamda ulardan foydalanishni o’z ichiga oladi. Bu muammolar keyinroq ko’rib chiqiladi. Hozir esa sosial-mehnat sohasining rivojlanishini monitoring qilish zarurligini ko’rsatib o’tamiz, xolos. Bu monitoring fuqarolarning mehnat sohasidagi huquqlarini, shu jumladan, xavfsiz mehnat sharoitlariga ega bo’lish huqukini ta’minlash maqsadida mehnatni muhofaza kilish to’g’risidagi davlat qonunlariga rioya etilishini davlat tomonidan nazorat kilish va tekshirish tizimi bilan bog’lab olib boriladi. Bu vazifalarni hal qilish davlat mehnat inspeksiyalari zimmasiga yuklatilgan. Shuningdek, sosialmehnat sohasini

rivojlantirish borasida ishlab chiqilayotgan dasturlarni amalga oshirishning samaradorligini baholash zarurligini ham ko’rsatib o’tish kerak.

Extiyojlarni yuksalish konuniga binoan jamiyat a’zorining sosial iktisodiy extiyojlari uzluksiz yuksalib bordi. Mazkur extiyojlar esa uz navbatida kishilarning mexnat lishi va iktisodiy mavkega ega bulishi uchun iste’mol etishi zarur bulgan tovar va xizmatlar majmuidan iborat. Yukashib borayotgan extiyojlarni kondirishning yagona vositasi esa tisodiy usish xisoblanadi.

Iktisodiy usish deb, axoli extiyojlari uchun zarur bul moddiy ne’matlar va xizmatlarni ishlab chikarishning kuyaib borishiga aytiladi. Moddiy ne’matlar deganda biz nakat noz — ne’matlarni, balki shu bilan birga ishlab chikarish vositalarini va resurslarini kupayib usib borishini xam lunamiz.

Iktisodiy usish real yalpi milliy maxsulotni (YaMM) li jon boshiga nisbiy narxlarida taksimlash yoki jamiyat sh ishlab chikarish xajmi kursatkichlarida uz ifodasini edi.

Iktisodiy usish **mikro** va **makro** kulamda yuz beradi. :iktisodiy usish xujalik buginlari, firma yoki tarmokrasidagi usishni, makroiktisodiy usish esa jamiyat mikyo — agi makroiktisodiy usishni bildiradi.

Iktisodiy usishning xajmini uning kulami va sur’ati satadi. Iktisodiy usish kulami yaratilgan tovar va xizlar xajmini bildirsa, uning sur’atlari esa, usish tezlii kursatadi.

Iktisodiy usishning natijasi jamiyat a’zolarini ta’lovchi foydali real moddiy ne’matlardir. Aynan ular ikdiy usishning xaxikiy mezonidir. Ijtimoiy tarakkiyotning mezoni ishlab chikaruvchi kuchlar tarakkiyoti darajasidir. yunga iktisodiy usishni aniklovchi kursatkichlar muvofikdir. Ular uz navbatida statistika va dinamik xamda dor, sifat kursatkichlariga egadir.

Iktisodiy usishning ikki jixati bor, ularni farklamor. Birinchidan, uning kulami ishlab chikarish xajmini kiradi, butun jamiyatda kancha maxsulot va xizmatlar yaratiini, ularning usishini, kanday mikdorda bulishini kursatadi. Usishning ikkinchi tomoni, uning sur’atlari bulib, iktii usishni nisbiy jixatdan ifodalaydi, uning mutlok usishi, balki usish tezligini kursatadi. Uning usish sur’ati katkichlari bilan ifodalanadi. Igugisodiy usish taxlil kilinishida uning x,ar ikki jixati birgalikda kuriladi. Iktisodiy usishning nafakat mikdoriy, balki sifat me’yori x,am mavjud. Shu

sababli yaratilgan max,sulot va xizmatlar mikdoran kupayibgina kolmasdan, uz sifati jixdtdan talab exdiyojni kondirishta kodir bulishi talab etiladi. kolok iktisodiyotda iktisodiy usishning mikdoriy tomoni birlamchi buladi, chunki ishlab chikarищ darajasi past bulganligidan max,sulotlarni tanlab iste'mol etish imkoniyatlari cheklangan buladi, sifati yetarli bulmasada, kuprok maxsulot talab kilinadi[1].

Ishlab chikarish yuksalgan sari sifatga talab oshib boradi. Yukori darajada rivojlangan iktisodiyot sharoitida max;sulot va xizmatlar mikdori kup bulganda ularni tanlab iste'mol etish imkoniyati katta buladi, binobarin, sifat ustivor axamiyat kasb etadi.

Iktisodiy usishga ta'sir etuvchi omillar mavjud, bular:

— tabiiy resurslarning mikdori va sifati;

- mexnat resurslarining mikdori va sifati;

- asosiy kapitalning mikdori va tarkibi;

— texnologiya darajasi.

Mazkur omillar ishlab chikarishning mikdoran usishini ta'minlovchi **taklif omillari** deb ataladi. Ammo, iktisodiy usish talab va taksimot omilllariga *borlik.* Bunga sabab:

- birinchidan, jamiyat iktisodiyotida usib borayotgan ishlab chikarish potensialini (imkoniyatini) ruyobga chikarish uchun jami xarajatlarning xajmini oshirilishidir;

— ikkinchidan, ishlab chikarish potensialini tularo^ maksadga muvofi^ foydalanish uchun nafakdt resurslarni tula ishga solish, shu bilan birga ulardan tobora samarali, tejamli foydalanishini ta'minlash xdm talab kilinadi.

Resurslarni turli sox;alarda maksadga muvofik taksimlanishi ishlab chikarishning tarkibiy tuzilshpi deb ataladi. Bunday taksimlanish iktisodiy usish barkarorligini ta'minlaydi. **"Tarkibiy tuzilishda chukur uzgarishlarni amalga oshirish makroiktisodiy barkarorlikka erishishning, istikbolda Uzbekistonning barkaror iktisodiy usishni va axoli farovonligini ta'minlashning, jaxon iktisodiy tizi-miga kushilishning eng asosiy shart—sharoitlaridan biridir"[1].**

Iktisodiy usishning ikki turi mavjud: **ekstensiv va intensiv.**

---

[1] Абдураҳмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Дарслик (назария ва амалиёт) –Т.: "Меҳнат", 2004. -672б.

Ekstensiv rivojlanishida iktisodiy usishga ishlab chi karishning avvalgi texnikaviy asosi saklanib kolgan xrlda ishlab chikarish omillari mikdorini usishi xisobiga max,sulot z^ajmi oshadi. Iktisodiy usishning bu turi ishlab chikarish samaradorligyga olib kelmaydi.

Intensiv iktisodiy usish yuli yaratilgan maxsulot va xizmatlar mikdorini kupayishi, ular sifatini yaxshilashi, re — surslarning tejamli ishlatilishi, fan — texnika yutuklarini tadbi^ etish va mex^nat unumdorligini oshirish xisobidan amalga oshirilishidir. Bu yul ishlab chikarishning iktisodiy samara — dorligiga uzviy boglik. Samaradorlik ishlab chikarish natijalarini xarajatlarga nisbati bilan aniklanadi. Samaradorlik kancha resurs sarflab, kdncha va kanday sifatli max,sulot va xizmatlar yaratilganligini ifodalaydi. Makroiktisodiyotda ishlab chikarish samaradorligi YaMM — pirovard natija bilan ulchansa, mikroiktisodiyot mikyosida esa (korxonada) yaratilgan sof max^sulotning yoki fondning maxsulot tannarxiga nisbati
bilan aniklanadi.

Garchi iktisodiy usish samaradorligini intensiv usullar zaminida amalga oshirganda barkarorlikka erishilsa x,am, ammo barkarorlik doimiy tuye ololmaydi, chunki iktisodiy usishda uzilishlar x,am, bir ^olatdan ikkinchi xolatga utishlar xam bulib turadi. Bunday xrlat iktisodiy usishning davriy — ligi deb ataladi. Iktisodiyotda iktisodiy usishning gox, tez sur’atda usishi, inflyasiya darajasining kutarilib borishi, ya’ni barkarorlik x^olatlarining yuz berib tu — rilishi iktisodiy usishning **sikli** deb ataladi. Sikl ikti — sodning davriy kutarilishi va pasayish x/edisalarini uz ichiga oladigan, iktisodning tebranib turishi bilan tavsiflanadi— gan tebranma davridir.

2 Iktisodiy usish jamiyatda nafakat axolining joriy extiyojlarini kondiribgina kolmasdan, shu bilan birga uning milliy boyligining kupayib borish manbai xamdir.
Milliy boylik nima? Milliy boylik insoniyat jamiyati tarakkiyoti davomida ajdoddar mexnati bilan yaratilgan va butun tarixiy tarakkiyot mobaynida jamgarilgan ne’matlarning, iste’mol kiymatlarining yigindisidir. Milliy boylik jamiyatda axolining turmushi moddiy va ma’naviy darajasining negizi, kengaytirilgan takror ishlab chikarishning moddiy asosi va pirovard natijasidir.

Milliy boylikni tashkil etadigan moddiy ne’matlar uzining xosil bulishi jixatdan bir kismi inson mexnati — ning natijasi bulsa, ikkinchi kismi ishlab chikarish jarayoniga jalb etilgan tabiiy boylik resurslaridan iboratdir[1].

Tabiiy resurslar — jamiyat tasarrufidagi yer, suv, urmon, foydali kazilmalardan iborat bulib, ular milliy boylikning moddiy ne’matlar kismini yaratishni asosiy manbai bulib xizmat kiladi. Milliy boylikning moddiy buyumlashgan kismi jamiyatda avlodlar mexnati, ya’ni ishlab chikarishning unumli mexnatining natijasidir.

Milliy boylikning uziga xos xususiyatlari uning mexnat maxsuli ekanligi va kupaya borishi, jamgarila borishi, takror xosil bulishi va muayyan mol — mulk sifatida kishilar tasarrufida bulishidir.

Milliy boylik, uning tarkibiy tuzilishi va uni tashkil etgan kismlarning sifati, ijtimoiy takror ishlab chikarish — ning muxim omilidir, mamlakat iktisodiy kudratining eng muxim kursatkichidir. Milliy boylik xajmining kupayishi -xalk turmush darajasini oshirishning zarur shartidir. Ken — gaitirilgan takroriy ishlab chikarish jarayonida milliy boylik fakat usibgina kolmasdan, yangidan yaratilgan maxsulotlar xi — sobiga tuldirilib va doimo yangilanib boradi, shu tarika ikti — sodiy tarakkiyotning natijasi yuzaga keladi.

Milliy boylikning asosiy kismi bulgan asosiy va ai lanma fondlari, sanoat ishchilari, agrar sektor xodimlari, injener —texnik xodimlar va ilm —fan soxiblari bilan birga, mamlakatning iktisodiy saloxiyatini tashkil etadi. U muayyan davlatning jamiyat ishlab chikarishi va farovonligining u yoki bu darajasini xam ta’minlash layokatini ifodalaydi.

Milliy boylikning bir kismi ishlab chikarish resurslari sifatida sarflansa, ikkinchi kismi iste’mol vositasi sifatida sarflanadi.

Jamiyat ixtiyoridagi milliy boylik, uning ishlab chikarish resurslari shu jamiyatning iktisodiy kuch — kuvvatini, ya’ni iktisodiy saloxiyatini tashkil kiladi. Iktisodiy potensial — jamiyatning ishlab chikara olish kobiliyatidir. Bunday kobiliyat yaratilgan yalpi milliy maxsulotda ishlab chikarishining pirovard natijasida uz

---

[1] Абдураҳмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Дарслик (назария ва амалиёт) –Т.: “Меҳнат”, 2004. -674б

ifodasini topadi. Erishilgan ikti — sodiy saloxiyat — amalda ishlatilgan saloxiyat bulib, bugungi
ishlab chikarish darajasini bildiradi, kelajakdagi saloxiyat esa tula —tukis ishlatiladigan saloxiyat bulib, resurslar dan maksimal darajada foydalanishni takozo etadi. Bulajak sa — loxiyat amalda erishilgan saloxiyat dan ortik, buladi.

Ik,tisodiy saloxiyat kuyidagi unsurlardan iborat: mexnat salox.iyati, texnika — texnologiya saloxiyati, ilm —fan (intellektual) va tabiiy saloxiyatlardir.

Mexnat saloxiyati ishlab chikarishga layokatli axoli kismi bulib, uning mikdorini ishga yarokli kishilar soni tashkil etsa, sifati esa axolining bilim darajasi, kasbiy malaka va tajri — basiga boglik. Rivojlangan mamlakatlarda bu unsurning iktisodiy usishni ta’minlashdagi xissasi 20 — 25 foizni tashkil etadi.

Texnika-texnologiya saloxiyati jamiyatning ixtiyoridagi mashina asbob — uskunalar mikdori, ularning texnikaviy va texnologik darajasi va tarkibidan iborat.

Tabiiy saloxiyat cheklangan bulib, u yer, suv zax,iralari, urmon va yer osti boyliklari, suv boyliklari, iklim k.ulay — liklaridan iborat. Tabiiy resurslarning kamyobligi tufayli vujudga keladigan kiyinchilik va tusiklarni ilmiy —texni — kaviy potensial yordamida bartaraf etish mumkin. Masalan, Yaponiya tabiiy resurslari saloxiyatining kamyobligini, uning yuksak texnika — texnologiya saloxiyati yordami bilan koplaydi. Uzbekistan boy tabiiy moddiy va mexnat resurslariga ega. Oltin, kumush, mis, volfram, kaliy, kurgoshin va kopa metallur — giyaga boy. Respublika tog - sanoat kompleksi xamda xom ashyo va ishlab chikarish bazasi iktisodiy tarakkiyotning kanday borishini kup jixatdan belgilaydi. Uzbekiston 55 xildagi turli qazilma boyliklarga ega. Ularning umumiy k,iymati 3,3 trillion AKSh dollariga teng.

Uzbekistonda tuprok va usimlik resurslari mavjud bulib, u intensiv kishlok xujaligi uchun kulay. **"... biz uz ixtiyo-rimizdagi FOHT boy tabiiy ma’dan xom ashyo mexnat resurslariga mustaxkam tayanishimiz, ulardan eng samarali foydalanishni xisobga olishimiz lozim"[1].**

[1] . Расулев М. Бозор иқтисодиёти асослари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1999 й

Uzbekiston xom ashyo yetishtirishga muljallangan iktisodiyotning bir tomonlamaligini kat’iy bartaraf etib, uning resurslarini zamonaviy sanoat tarmoklarini rivojlantirishga yunaltirish, barkaror iktisodiy usishni, azoli farovonligini ta’minlashining, jaxon iktisodiy tizimiga kushilishining eng asosiy shartiga aylanadi.

Tarixan tartibsiz, uzibularchilikka asoslangan, yovvoyi iktisodiyotdan, tartiblanib turuvchi, sivilizasiyalashgan bozor iktisodiyotiga utish yuz beradi. Iktisodiyotni tartiblash - bu undagi turli buginlar faoliyatining bir — biriga boglanish va mos xolda rivojlanib borishidir. Iktisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning nazariy asoschilaridan biri Jon Meynard Keyns xisoblanadi. Keynschilik iktisodiyot fanida yangi okim sifatida 1929 — 1933 yillardagi jaxon ikti — sodiy inkirozidan sung bevosita yuzaga keldi. U nazariyasini uzining 1936 yilda nashrdan chikan "Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi" asarida bayon kilib berdi. Keyngi — iktisodchilar orasida ixtisodiyotga aralashuvi zaruriyatini dalillagan dastlabki iktisodchi emas edi. Iktisodiy siyosatning asoslarini ishlab chivdan birinchi iktisodchi Devid Rikardo buldi. Undan tashkari iktisodiyotni boshkarishning monetar nazariyasi mavjud. Bugungi kunda iktisodiyotni boshkarishning pul nazariyasi, inflyasiya bilan kurash muammolari 1976 yilgi Nobel mukofoti sovrindori amerikalik Milton Fridman boshlik, Chikago maktabi olimlari tomonidan zur berib ishlab chikilmokda.

Iktisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning neoklassik modeli. Bu yunalishdagi iktisodchilar davlatning jamiyatdagi daromaddarini okilona taksimlash va allokasion - ya’ni iktisodiyotdagi resurslarni samaralirok joylashtirish maksadidagi vazifalarni tasdik kiladilar. Neoklassik yunalish tarafdorlarining fikriga kura kapitalning erkin okib tutpishi uchun tusiklarni bartarasr etish uchun xam davlatning tartiblash mexanizmi zarurligini ta’kidlaydilar.

Bozor munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda iktisodiyotni tartibga solish borasida davlat muxim vazifalarnibajaradi. Davlat iktisodiyotga faol aralashib bozor mexanizmining amal kilishiga kumaklashadi, rakobatchilik muxitini yaratib axolini bozorning salbiy okibatlaridan ximoyalash choratadbirlarini kuradi. Bozor iktisodiyotini davlat tomonidan tartibga solishdan kuzlangan asosiy maksad bozor

munosabatlarini muayyan va ma’lum yunalishlar asosida rivojlantirib, iktisodiy tanglikning oldini olish xamda axoli turmush darajasining pasayishiga yul kuymaslikdan iboratdir. Rivojlangan mamlakatlarga bozor iktisodiyotining davlat tomonidan tartibga solinishi okibatida iktisodiy tanglikning keskinligi bir muncha pasayadi, unday xolatdan tez chikib ketishga, ba’zan esa uning oldini olishga erishmokdalar, axolining turmush darajasi ancha yaxshilangan. Axolining turli ijtimoiy tabakalari urtasida ijtimoiy birdamlik, kelishuv vujudga kelmokda.

Bozor iktisodiyotini davlat tomonidan tartibga solish borasida tarakkiy etgan mamlakatlar tajribasiga suyangan kupgina rivojlanayotgan mamlakatlar iktisodiy rivojlanish yuliga utib oldilar. Ulardan ba’zi birlari chunonchi, Janubiy Koreya, Singapur, Tayvan, Gong — Kong, Malayziya va Tailand yangi industrial mamlakatlar deb atala boshlandi.

Bozor munosabatlari endigina shakllantirilayotgan sobik buyrukbozlik iktisodiy tizimidan xolis bula boshlagan Uzbekiston Respublikasida davlat tomonidan tartibga solinadigan ijtimoiy yunaltirilgan bozor iktisodiyotini shakllantirish maksadida iktisodiy isloxotlar muvaffakiyatli tarzda amalga oshirilmokda. Shu boisdan xam Uzbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov **"Murakkab utish davrida davlatning uzi bosh isloxotchi bulishi zarur. Davlat butun xalkning manfaatlarini kuzlab, isloxotlar jarayonining tashabbuskori bulishi iktisodiy tarakkiyotning yetakchi yunalishlarini belgilaydi. Iktisodiyotda, ijtimoiy soxada va mustakil davlatimizning ijtimoiy-siyosiy xayotida tub uzgarishlarni amalga oshirish siyosatini ishlab chikish va izchil ruyobga chikarish kerak"[1].**

Davlatning bozor iktisodiyotini tartibga solish buyicha rivojlangan mamlakatlarda xozirgacha tuplangan boy tajribalarni urganish va ularni Respublikamizning milliy xususiyatlarini e’tiborga olgan xolda tadbik etish maksadga muvofikdir. Shuning uchun xam davlatning, uni tartiblashning nazariy jixatlarini urganish muxim axamiyat kasb etmokda.

[1] Каримов И.А. Узбекистон иктисодий ислохатларини чукурлаштириш йулида.- Т., Узбекистон- 1995

Bozor muvozanatining vujudga kelib, bekarorlikning mutassil takrorlanib turishi bozor regulyatorining uning iktisodiyotni tartiblashining obyektiv mexanizmining barkapop muvozanatini saklashga kodir emasligidan dalolat beradi. Shuning uchun bozor muvozanatini ta'minlash, uni saklagd uchun iktisodiyotni tartiblashning obyektiv bozor mexanizmidan tashkari, unga kumaklashuvchi davlat mexanizmiga zarurat tugiladi. Shuning uchun xam bozor iktisodiyotiga utishning dastlabki boskichlarida davlat bosh isloxotchi, ya'ni iktisodiy isloxotlarni amalga oshirishning tashabbuskori va yetakchisi xisoblanadi.

Davlat iktisodiyotni tartiblashning bozor mexanizmi tulik bajara olmagan vazifalarini uz zimmasiga oladi. Iktisodiyotni davlat tomonidan tartiblashning asosiy maksadi iktisodiy muvozanatga erishish asosida tushkunlik va tanglikning oldini olish; ijtimoiy ishlab chikarishning barkaror usishini ta'minlash, milliy iktisodiyot ravnaki uchun imkoniyatlar yaratish, shuningdek ax.oli turli tabakalari urtasida ijtimoiy muvozanatga erishishdan iboratdir.

Ma'lumki, iktisodiy subyektlar uzaro rakobatda bulgani va uzlarining shaxsiy va jamoaviy manfaatlari yuzasidan faoliyat kursatgani uchun ularning xudbinlik manfaatlari umumdavlat, jamiyat manfaatlariga zid kelib kolishlari xam mumkin. Shuning uchun davlat iktisodiyot subyektlari manfaatlari va faoliyatlarining jamiyat, davlat manfaatlariga zid kelib kolmasligini, unga ziyon yetkazmasligini nazorat kiladi. Bu maksadni amalga oshirish uchun davlat iktisodiy subyektlarining makroiktisodiyot mikyosidagi aloka va boglanishlarni tartibga soladi.

Iktisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning eng muxim vositalaridan biri, uz mulki bulgan tarmok va korxonalarni boshkarish, ya'ni bevosita tadbirkorlik faoliyati bilan shugullanishdir. Davlat mamlakat ishlab chikarish vositalarining bir kismini mulk egasi sifatida bevosita ishlab chikarish jarayonini tashkil kiladi, rejalashtiradi va uni nazorat kiladi. Davlat mulki va soxibkorligi kulami bozor iktisodiyoti sharoitida cheklangan buladi. U asosan mamlakat iktisodiyotini samarali rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratishga xizmat kiladi. Davlat uz korxonalarining tovarlarini va xizmatlarini past darajadagi, aksariyat xollarda ishlab chikarish xarajatlariga yakin bulgan baxolar bilan sotadi. Bu bilan axoli turmush darajasining

oshishiga, xususiy va boshka korxonalarning samarali ishlashiga, xalk xujaligi tarmoklarining ma’lum nisbatlarini shakllantirishga ta’sir kursatadi. Davlat uziga karashli korxonalarni ijaraga berish, mexnat jamoalari, xususiy shaxslarga sotish, aksionerlik jamiyatlariga aylantirish nuli bilan aralash mulkni shakllantirish orkali iktisodiyotning boshka mulk doiralarining tashabbuskorligiga, samaradorligining oshishiga ijobiy ta’sir kursatadi.

Davlat, birinchidan, uziga karashli tarmok va korxonalarning samarali ishlashi uchun xom ashyo, asbob uskunalar, ikkinchidan, boshkaruv apparati xodimlarini moliya bilan ta’minlash, uchinchidan, mexnatga layokatsizlar, kariyalar, yetim bolalar, kambagallar xamda kup bolali oilalar, yolriz karovsiz kishilarga yordam maksadida iste’mol tovarlari va xizmatlar bilan ta’minlash turtinchidan, xarbiy anjomlar, kurol yaroglar, armiya uchun lozim bulgan iste’mol tovarlarni va xizmatlarni ishlab chikarish. Beshinchidan, turli xil tabiiy ofatlarning oldini olish uchun davlat zaxiralarini tashkil etish maksadida tovarlar sotib oladi. Buning okibatida davlatning tovarlar va xizmatlar bozori shakllanadi. Davlat bozori muxim ijobiy rol uynaydi. Bu bozor kafolatli bulib, uning tulov kobiliyati davlatning byudjet va valyuta fondi orkali ta’minlanadi. Bu bozor davlat buyurtmalari orkali tartibga solinadi, unda kelishilgan baxolar amal kiladi va uning ishtirokchilariga barkaror foyda keltiradi.

Uzbekistan Respublikasida davlat iktisodiy jixatdan kumakka muxtoj bulgan axolini sosial ximoyalash maksadida iste’mol tovarlarini va xizmatlarni xarid kilish tobora ortadi, fan —texnika inkilobi talablariga binoan funda — mental fan, ilgor ili talab tarmoklarni rivojlantirish, maorif, kadrlar tayyorlash va kayta tayyorlash, davlat korxonalari va tashkilotlari uchun tovarlar xarid kilish, davlat buyurtmalarini berish salmokli buladi.

Iktisodiyotni tartibga solishning eng muxim shakllaridan biri dasturlash va rejalashtirishdir. Ushbu tartibga solish shaklining zaruriyati ishlab chikaruvchi kuchlar rivojlanishi, mexnat taksimoti va kooperasiyalashuvining chukurlashuvi, davlat mulkining mavjudligi, iktisodiyotga yunaltiriladigan kapital mablaglar xarakati va okibatlarining uzok muddatligidan xamda bozor kon’yunkturasini urganishi bilan ifodalanadi. Shu boisdan xamma rivojlangan mamlakatlarda

iktisodiyotning rivojlanish istikboli aniklanadi, dasturlanadi va rejalash — tiriladi. Iktisodiyotning rivojlanish istikbolini aniklash (prognozlashtirish) kiska muddatga (1—2 yil), urta muddatga (5 yil), uzok muddatga (20 yil) ga muljallanadi. Bunda mavjud utgan davrdagi iktisodiy rivojlanishi bozor kon'yunkturasining uzgarib borish tendensiyalariga asoslanib, kelajakdagi iktisodiy axvolning kanday bulishi, kanday natijalarga olib ke — lishi mumkinligi bashorat kilinadi. Bu ekstropolyasiya usuli deyiladi, olingan ma'lumotlarga esa xususiy ishbilarmonlarning kapital mablaglar kuyish rejalarni turli surov lar orkali urganib borish orkali anikliklar va tuzatishlar kiritiladi[1].

Prognozlar asosida iktisodiy rivojlanish dasturlari ishlab chikiladi. Dasturlarda iktisodiyot rivojlanishining moddiy va sosial maksadlari kursatiladi. Maksaddarni amalga oshirish uchun kapital mablaglar kuyish rejalari tuziladi, ishlab chikarish xajmi bilan talab urtasidagi nisbatlar urganiladi. Turli ishlab chikarish bilan import urtasidagi bogliklik, ishlab chikarish bilan iste'mol, ishlab chikarish bilan eksport, eksport bilan import urtasidagi boglikliklar aniklanadi. Buning uchun tarmoklararo balansni tuzish, axoli ruyxatini utkazish muxim axamiyatga ega. Bizda bir necha marta tarmoklararo balans tuzilgan, axolini ruyxatga olish amalga oshirilgan. Iktisodiy rivojlanishning umumdavlat dasturlari asosida rejalar kabul kilinadi. Ilgari ma'muriyatchilik, buyrukbozlikka asoslangan jamiyatda iktisodiy rejalar buyrukbozlik xususiyatiga ega bulib, yukoridan belgilanib, kuyidagi xujalik buginlari uchun majburiy edi.

Bozor iktisodiyoti va mulkning kup shakllari mavjud bulgan sharoitda esa dastur va rejalar davlat korxonalari uchun majburiy, xususiy sektor uchun esa taklif, indekativ xususiyatga ega buladi. Ishbilarmon, tadbirkorlarning rejalarga amal kilishlarini ragbatlantirish maksadida ularga turli imtiyezlar, ya'ni solik tulashda, kredit, subsidiyalar, xom ashyo, yokilgi — energiya, asbob — uskunalar olishda, tovarlarni eksport kilishda imtiyezlar berilishi lozim buladi[1].

---

[1] Абдурахманов К.Х. ва бошқалар. Меҳнат иқтисоди ва социологияси (Дарслик). -Т.: Ўқитувчи, 2001.

[1] Расулев М. Бозор иқтисодиёти асослари. Тошкент, «Ўзбекистон», 1999 й

Uzbekistonda bozor iktisodiyotiga utishni ta’minlash maksadida Vazirlar Maxkamasi xuzuridagi Uzbekiston Respublikasining Tarakkiyot Istikbolini belgilash va Statistika kumitasi tashkil etildi. Uning asosiy vazifalari kuyidagilardan iborat: ijtimoiy — iktisodiy tarakkiyotningkonsepsiyalarini kiska va uzok muddatli rejalarini, Respublika va mintakalarga doyr tarmok dasturlarini ishlab chikish; axolini sosial ximoyalashga oid takliflarni asoslab berish, mexnat faoliyatini va tadbirkorlik imkoniyatlarini kupaytirish, iktisodiy axvolni sorlomlashtirish yullarini belgilash, bozor munosabatlariga utishning asosiy koida va yunalishlarini shakllantirish va unga mos ravishda uslublarini takomillashtirish; *xalk,* xujaligi tuzilmasini kayta kurishga oid takliflar tayyorlash, xalk xujaligi balanslarini tuzish asosida iktisodiy nomutanosibliklarni bartaraf etishga oid takliflarni ishlab chikish; eksport —import ishlarini davlat yuli bilan tartibga solish va ragbatlantirish soxasidagi yunalishlarini belgilash Uzistikbolstat davlat kumitasi ushbu vazifalarni boshkarish orkali iktisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish vositasi sifatida muxim urin tutadi.

Makroiktisodiyotni barkarorlashtirishga erishish iktisodiy isloxotlarning xozirgi davrdagi strategiyasi ustivor vazifasi xisoblanadi. Iktisodiyotni barkarorlashtirish bozorni shakllantirish yulidagi konuniyatli va mukarrar jarayondir.

Barkarorlashtirish dasturini ishlab chikishda tanglik xodisalarining oldini olish, iktisodiyotning xolatini ifoda kiluvchi mezon bulib xizmat kiladigan kursatkichlarni yax — shilashga, shu bilan birga mamlakatni tanglikka olib kelgan ichki sabablarni urganish, chalgishlar va nomutanosibliklar bulishi mumkinligiga uz vaktida e’tiborni karatish, tanglik xodisalari kelib chikishining oldini olish tadbirlarini faol amalga oshirish g’oyat muxim.

Barkarorlashtirish siyosati — eng avvalo, bu makroiktisodiyotda muvozanatni saklash, ishlab chikarishning keskin darajada pasayishiga va ommaviy ishsizlikka yul kuymaslikdir. Shuningdek, u pul kadrsizlanishining, pul emissiyasining bosh karilishini ta’minlash, tulov balansini bir me’yorda caiyvam soxasida anik maksadni kuzlab olib boriladigan davlat siyosatidir.

Xozirgi davrda iktisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning muxim shakllari kuyidagilardan iboratdir. Davlat mulki va tadbirkorlikni rivojlantirish,

iktisodiyotni dasturlash va rejalashtirishga doyr faoliyatlar, iktisodiy mo nopolizmga karshi kullanuvchi choratadbirlar, moliya —kredit munosabatlarini tartibga solish chora tadbirlari, davlatning baxoni tartibga solish siyosati, axolini ijtimoiy ximoyalash axamiyatining usib borishidir.

Uzbekiston Respublikasida iktisodiyotni samarali rivojlantirish uchun davlat mulki bulgan tarmok va korxona larni boshkarishga katta e’tibor berilmokda.

Birinchidan, kazib chikaruvchi tarmoklar maxsulotlari Respublikaning eng muxim milliy boyligi xisoblanadi. Energetika va transport esa xalk. xujaligining xayotiy kon tomirlaridir. Shu bilan birga ularning kapital xajmkorligi yukori va aylanish muldati uzok bulganligi uchun xususiy korxona — larning bu soxadagi tashabbuskorligi cheklangan buladi. Shu sabablarga kura, ushbu tarmoklarni davlat bevosita boshkarishi maksadga muvokfikdir. Xamma rivojlangan mamlakatlarda xam davlatning kapital mablaglarining kup kismi ushbu soxalarga yunaltiriladi.

Ikkinchidan, Uzbekiston iktisodiy mustakillikni kulga kiritish uchun mashinasozlik, shu jumladan avtomobilsozlik, uskunasozlik, fan — texnika inkilobi vujudga keltirgan elektrotexnika sanoati tarmoklarini rivojlantirishi zarurdir. Bu yangi tarmoklar karor topishi davlat tadbirkorlik faoliyati doirasida buladi.

Uchinchidan, fan — texnika inkilobi sharoitida fan va texnikaga raxbarlik kilish xam davlat kulida buladi. Davlat eng kimmatli fundamental fanlar soxasida ilmiy ishlarni moliyalashtiradi.

Davlat uziga karashli korxonalarni ijaraga berish, mexnat kollektivlariga, xususiy shaxslarga sotish, aksionerlik jamiyatlariga aylantirish yuli bilan aralash mulkni shakllan tirish orkali iktisodiyotning boshka mulk doiralarining tashabbuskorligiga, samaradorligining oshishiga ijobiy ta’sir kursatadi.

Davlatning xususiy, jamoa va boshka toifadagi korxonalardan tovar va xizmatlarni sotib olishi iktisodiyotni tartibga solishning bir usuli xisoblanadi.

Xulosa

Uzbekistonda iktisodiyotning davlat va xususiy sektorlarini rivojlantirishda chet el investisiyalarining roli va urni shubxasiz muxim axamiyat kasb etmokda. 1999 yilda ikti- sodiyotning real sektoriga jalb kilingan chet el investisiyalari xajmi 10 mlrd. dollardan oshib ketdi. 1999 yilning uzi — dayek 2 mlrd. dollar sarmoya uzlashtirildi. Umumiy chet el investisiyalarini 15 foizi neft va gaz sanoatida, 12 foizi mashinasozlik va 11 foizi transport va telekommunikasiya sektorida, 10 foizi kimyo sanoatida, 4 foizi yengil sanoatda uzlashtirildi.

Hayot kechirishning obyektiv shart-sharoitlari insonni mexnat kilishga undaydi. Bu ma’noda mexnat ijtimoiy xayotni tashkil etishning hyech qanday muayyan shakliga bog’liq bo’lmaydi, ya’ni insonning tabiatga munosabati sifatida mexnat ijtimoiy shakllarning barchasi, ishlab chiqarishning barcha usullari, har qanday ijtimoiy tuzum uchun ham bir xildir.

«Mehnat» va «faoliyat» tushunchalarining o’zaro nisbati. «Mexnat» tushunchasi «faoliyat», «funksiya bajarish», «ishlash», «mashg’ulot», «harakat», «ish» tushunchalari va boshqa tushunchalarga ko’p jihatdan to’g’ri keladi. Shu tufayli ushbu tushunchalar nimalari bilan o’zaro to’g’ri kelishi va nimalari bilan farqlanishini ko’rib chikish maqsadga muvofiqsiru

Insonning butun hayotiy faoliyat va harakatsizlik (passiv dam olish, kasallik vaqti, uxlash payti va hokazo) davrlarida tarkib topadi. Faoliyat (shuningdek, uning bir kismi sifatidagi mashg’ulotlar, harakatlar) — kishilar hayot tarzi shakllaridan biridir, u shunday jarayonki, unda odamlarning jismoniy va akdiy kuchlari qaysidir ehtiyojlarni qondirish uchun ishga solinadi. «Faoliyat» tushunchasi «mehnat» tushunchasidan kengroq: mexnat — faoliyatning bir turidir, lekin har qandy faoliyat ham mexnat bo’lavermaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. «O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi» -T.: «O'zbekiston», 2002.
2. «O'zbekiston Respublikasi Mehnat Kodeksi». T.: «Mehnat», 1996.
3. Karimov I.A. «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin». T.2. T.: «O'zbekiston», 1996.
4. Karimov I.A. «O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida». T.: «O'zbekiston», 1996.
5. Karimov I.A. «O'zbekiston buyuk kelajak sari». T.: «O'zbekiston», 1998.
6. Karimov I.A. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi uz kuch-kudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmas irodasiga bog'liq. T.: «O'zbekiston». 2004.
7. Abdurahmonov F.R., Saidxo'jayev X.B. Sosiologiya. Ma'ruzalar kursi. T.: O'zRIIVA, 2000.
8. Bekmurodov M.B. va boshq. Sosiologiya. T.: 2002.
9. Giddens E. Sosiologiya. T.: «Sharq». 2002.
10. Kuzbmin K.V., Sutrin B.A. Istoriya sosialnoy raboto' za rubejom i v Rosii (s drevnosti do nachala XX veka). – M.: Akademicheskiy proyekt; Yekaterinburg: Delovaya kniga, 2002, 11-b.
11. Sosialnaya rabota. – Rostov-na-Donu: Feniks, 2003, 40-b.
12 Teoriya sosialnoy rabotы. – M.: Yurist, 1998, 17-b.
13. Agapov Ye.P. Sosialnaya rabota kak fenomen kulturo'. – Rostov-na-Donu: Izd-vo, rostovskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta, 1999, 57-b.

Internet saytlari

1. *www.NIR.rug'sociag'scipub.html*. Batigin G.S. "Virtualniye sooбщyestva i kommunikasiya v sosialnыx naukax".

2. *http:Prometeus.nsc.ru*. Zdravomыslova S.A., Temkina A.A. Sosiologiya gendernых otnosheni i gendernыy podxod v sosiologii.
3. *httpg'g'www.sociolex.narod.ru* Leksii po sosiologii. Sosiologiya. Otraslevыye sosiologicheskiye teorii. Ekonomiki, sem'i, goroda

Xulosa

Ushbu kurs ishi O'zbekistonga rivojlanayotgan ijtimoiy xizmatning o'zifa xos xususiyatlari va rivojlanish tendentsiyalari, istiqboli hamda respublikamizdagi ijtimoiy—iqtisodiy natijalari va hududiy muammolarning sotsiologiyada nazariy qoidalarini qo'llash istiqboliga ta'siri masalalarini qamraydi.

Inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, ijtimoiy adolat tamoyillariga amal qilish, ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhga ko'maklashish ijtimoiy ishning negizini tashkil etadi. Bu esa o'z navbatida ijtimoiy ish sohasini yanada chuqur va mukammal o'rganishga da'vat etadi. Jamiyatimiz uchun yangi bo'lgan ixtisoslik va professional faoliyat xisoblangan ijtimoiy ishning shakllanishi, uni nazariy jihatdan anglashga nisbatan dolzarbligini yanada kuchaytiradi. Professional faoliyatning bir turi sifatida ijtimoiy ish va xizmat bir asrdan ziyod tarixi davrida ulkan imperik materiallar to'pladi. Ijtimoiy ish sohasi tarixini o'rganish, uni nazariy tushunish, umumlashtirish va tizimlashtirish uning samarasini va natijaviyligini oshirish respublikamiz iqtisodiyoti va xalqimiz farovonligi uchun yangi istiqbollarni ochish shubhasizdir.

Iljtimoiy xizmat strukturasi - bu uni tashkil qiluvchi komponentlari, ya'ni tarkibiy qismlari bo'lib, ularning mazmunini mijozlarning qiziqishlari va ex,tiyojlarini qondirish zaruriyati bilan bog'liq omillar belgilaydi.

Ijtimoiy xizmatninning ikki jihatini ajratishimiz mumkin: mijozning kundalik dolzarb muammolarini hal etish va kelgusidagi, istiqboldagi rejalarni oldindan belgilash, shuningdek, ijtimoiy muammolarni (ishsizlik, qashshoqlik, turli

ijtimoiy kasalliklar, deviant xulq-atvorning og’ir va keskin ko’rinishlari va hokazo) oldindan ko’ra olish va ularni bartaraf etishga harakat qilish.